KRAŠTO APSAUGOS MINISTERIJOS LITERATŪROS
SKYRIAUS LEIDINYS

Augustinas Janulaitis

1863—1864 m.

Sukilimas Lietuvoje

Kaunas 1921 m.

Augustinas Janulaitis.

1863—1864 m. sukilimas Lietuvoje.

PRAKALBA.

Skaito pas mus ir mokinas istorijų, kaip kitur dėl laisvės kovota, nes tenai randa pavyzdžių. Tik pas save, Lietuvos praeityj, to neieško.

Tam yra keletas priežasčių. Sukilimus prieš rusus aprašinėjo iki šiol lenkų istorikai, žiūrėdami į viską bajorų akimis; negalėjo atsikratyti nuo to ir jų kairieji, kas, žinoma, musų demokratijai, nemėgstančiai bajorų atgaleivių, patikti negalėjo. Rusų gi istorikai — visi valdžios šalininkai, matė visame tik jos vienos valdžios darbus ir kėlė aukštyn, ir tyčia ar netyčia teisybės nepasakė. Ne geresnėmis akimis žiūrėjo net pažangioji ir kairioji rusų spauda ar vengė rašyti. Ir pasilikdavo įspudis, jog Lietuvoj sukilimas — ponų bajorų išmislas, reakcinis sumanymas, kuris demokratijai negali rūpėti.

Vis tai yra prietaras, ir jau laikas būtų Lietuvoj jį blaškyti.

O jeigu ir taip būtų, vistiek reikėtų pažinti savo šalies įvykius iš ne taip senos praeities, kad ir bajorų pradėtus.

Šitame savo darbe žadu duoti trumpą 1863—64 m. sukilimo istoriją.

Tam darbui atlikti jau seniai buvau pradėjęs rinkti medžiagą.

1918 m. visuotiname Mokslo Dr. susirinkime skaičiau referatą apie sukilimo politikos srioves, ir jį praplatinęs jau buvau toj formoj parengęs spaudai. Bet kadangi sukilimo srovių istorija be aprašymo paties sukilimo nebus suprantama, todėl turėjau pridėti visą sukilimo istoriją. Iš visų 12 dabartinių skilčių naujai parašyta 1, 2, 7—11.

Medžiagą buvau pirmiau surinkęs Vilniuje. Naujai rašydamas kaikuriuos dalykus Kaune, negalėjau savo išrašu patikrinti ir naudotis gausesniais Vilniaus šaltiniais.

A. J.

1920 m. XI—30 Kaune.

I.

Europa, Rusai ir Lenkai 1855—1862 m.

Nuo 1853 m. iki 56 m. buvo karas tarp Rusų iš vienos pusės ir anglų, prancuzų, sardinų (italų) ir turkų iš kitos. Priežastys buvo šitokios. Rusija, veržiamosi į Balkanus, stengdamasi juo iš ten išvyti turkus, norėdama išsiplėsti Azijoj, užgrobti didžiausius žemės plotus, ant kurių turėjo apetitus ir kitos Europos valstybės, pasirižo sunaikinti turkus. Kadangi turkai negalėjo vieni atsispirti, o rusams duoti įsivyrauti nebuvo galima, todel didesnieji rusų priešginiai sudarė sąjungą prieš juos. Ypač aiškiai sakėsi prieš rusus anglų valdžia. Lordas Clarendonas, užsienių reikalų ministeris, sykį (1854. II. 27) pareiškė parlamente: „Reikia surinkti visas Europos jėgas, be jokių paslėptų užmačių ar savo interesų žiurėjimo, uždaryti Rusų valstybę savo sienose, gamtos ir istorijos užbrėžtose".

Anglams ypač rūpejo tos rusų žemės, kurios jiems būtų naudingos prekybos ar politikos žvilgsniu; jie tardavo, kad nedaug reikštų tik prašalinus rusus nuo turkų ir neleidus užgrobti, bet reikia visai sutruškinti rusų galybė ant vandens ir ant žemės, o tai galima tik pasiekti Gruzijoj, Čečnoj ar Kryme.

Reikalinga buvo įtraukti į tą sąjungą Prūsus, rusų kaimynus, kurie eidami stipryn, stengėsi po savim sujungti visus vokiečius, bet tame darbe darė jiems kliučių rusai, o be to dar jie turėjo noro, progai pasitaikius, užgrobti kaikurias žemės, lenkų gyvenamas, o Rusams priklausomas. Taigi Prūsų reikalas buvo, kad rusai eitų į Aziją, tenai ieškotų sau naujų žemių o atvirkščiai—anglų reikalas buvo, kad rusai iš Azijos išeitų ir susidurtų geriau su prūsais

Rusų sulaikymui savo tikrose sienose reikėtų jų žemės apkarpyti ir atiduoti kaimynams. Todėl kaikurių valstybių kabinetai svarsto smulkiau klausimą, kokios turėtų būti naujos Europos sienos, kad butų ramu. Prūsai prašėsi duoti jiems kaikurias žemes: tuom tarpu būtų tinkama Saksų žemė. Už tatai iškėlė ir lenkų klausymą. «Galų gale politikos žvilgsniu yra visai galima atgaivinti Lenkiją, tą devynioliktojo amžiaus skaudulį. Jeigu galima bus atstatyti Lenkiją, tai reikia tat padaryti tokioj svarbioj pasauliui valandoj visai ne tam, kad lenkams įtikus, ir visai neatsižiūrint į lenkų politikos klaidas. Atstatytaijai Lenkijai Austrai atiduos visą Galiciją, Prūsai—Poznaniaus dalį, o ant jos sosto atsisės saksų dinastija," teip kombinavo savo rašte liberalas Bunsenas, prūsų pasiutinys Angluose. Gi prūsų valdžia ėjo toliau: prūsai, gavę atlyginimus vokiečiuose (Šleziją, Moravus) prijungtų iš Rusų Pabaltės sritis, t. y. dalį žemaičių, estus, latvius, nors to aiškiai nepasakė.

Taigi Prūsai pirmieji iškėlė (o paskui labiausiai žlugdė) Lenkų klausymą minėtu Krymo karo laiku. Jau Prūsai buvo besiruošią įeiti į sąjungą su anglais, pradėti bendrai karą prieš rusus, tik staiga Prūsų vyriausybėje įvyko atmainų; pakreipė prūsų politiką į kitą pusę ju įgaliotinis vokiečių seime Bismarkas. Jis atrado, jog iš nepriklausomos lenkų valstybės būtų nauda tik austrams, prūsų nevidonams, kad Lenkijos nepriklausomybė gresia pavoju Prūsams. Anot jo, nepriklausoma Lenkija tik tuomet nebus Prūsų priešas, jeigu šie atiduotų jai užimtąsias sritis, butent—Vyslos ištaką su Dancigu, visą Poznanių, Šlezijos dalį, o be šitų žemių Prūsai negali užlaikyti savo nepriklausomybės. Bet austrai nei nemanė kurti Lenkijos nei ketino duoti jai ką nors. Dėlto tai Prūsai nepriemė nuo anglų pasiulymo eiti išvien su jais prieš rusus.

Prancūzų ciesorius Napoleonas III mėgo rodytis tautų išvaduotoju, turėjo mintyse išvaduoti Lenkiją, padarius iš jos nedidelę valstybėlę, kaip ji buvo Napoleono I laikais, tą pačią Varšuvos kunigaikštiją, neimant nieko nei iš Prusų, nei iš Austrų, o tik iš vienų rusų, apie kitas tautas nei svajojo, o ir apie lenkus tylėjo, niekam viešai neprisimėnė, bent iki 1854 m. pabaigai. Ir tik mirus carui Mikalojui I, Napoleonas III viešai jau ima pritarti lenkų emigrantų manifestacijoms, kurie reikalavo savo tėvynės išvadavimo. Puolus Sevastopoliui, prancūzai pasiūlė anglams atstatyti Lenkiją, bet tik 1815 m. sienose ir tai įnešti į taikos dermę. Kadangi iškilo ginču tarp prancūzų ir anglų, kaip dalinti rusų grobis ir negalėjo susikalbėti, tai prancūzai ėmė artintis prie rusų. Tuo būdu Paryžiaus kongrese 1856 metais Lenkijos klausimas taip ir nebuvo pakeltas. Rusija, taip sumušta, galų gale mažai tenukentėjo, nes ją dabar palaikė Napoleonas. Ir politikams rodėsi, kad rusų-prancuzų santarvė yra dabar neišvengiamas dalykas.

Tokia dalykų padėtis nepatiko anglams; jie nenorėjo daleisti, kad įvyktų prancūzų - rusų santarvė, todėl stengėsi įleisti kylį į jų tarpą. Tuo kyliu, kuris būtų suplaišęs prancūzų-rusų vienybę, buvo tas pats lenkų klau-

simas, ką-tik prancūzų keliamas. Napoleonas nori išsisukti nuo jo paties dar nesenai iškelto lenkų klausimo, jau nenori jo svarstyti Paryžiaus kongrese; rusai taippat nenori prie to prileisti, sakydami, kad tai esąs rusų vidaus dalykas, o kas del palengvinimų, tai jie jau lenkams žadėję ir paskelbsią per caro vainikavimą. Tame spirimesi palaikė rusus prancuzai, taigi jie išgelbėjo caro valdžią, kuri galėjo būti, prancūzų nuomone, naudinga atspara prieš anglus. Napoleonas III padėjo šalin lenkų išvadavimą, palikęs jį rusų carui, o tuom tarpu pats ėmė rūpintis italų išdavimu iš po austrų jungo ir jų suvienijimu. Berods ir anglai, užimti kitais reikalais, ir nemanė rimtai lenkų klausimo statyti.

Paryžiuje įvykusiame kongrese taika pasirašyta, bet, dėl daugybės ginčijamų daiktų ir interesų priešingumo valstybių tarpe, vienybė iširo, kas išėjo tik rusams ant gero. Pirmiau susidariusioji austrų-prancūzų-anglų santarvė trūko; su prancūzais susiartino rusai; ir jie, kiek laiko praslinkus, galvoja, bene laikas būtų visai sugriauti visą Paryžiaus traktatą, ir dargi jau bando tai padaryti. Anglai, matydami tai, stengiasi atitraukti prancūzus nuo rusų, kurie vėl sustiprėję, gali būti jiems pavojingi Azijoj, ir vėl bando pritraukti prancūzus prie savęs. Prancūzai tuom tarpu šitą artinimąsi su rusais rodo visiems savo priešginiams. Stuttgarto mieste, vokiečių žemėje, susitiko Napoleonas III su Aleksandru II apsvarstyti savo valstybių santikių; kalbėdami apie tai, išėjo iš to punkto, ant kurio abu sutiko, kad Europoj būtinai reikia palaikyti taika, kad šitą taiką su revoliucijos keliu nesuderinama, todėl reikia kovoti su visomis revoliucijos apraiškomis. Pasitarimai buvo neprivatiniai, nes juose dalyvavo atitinkamieji ministeriai ir atsakomieji politikai. Bet prie progos, lyg netyčia, Napoleonas pakėlė lenkų klausimą sakydamas: „Kas dėl santykiu tarp Rusijos ir Prancūzijos, matau tik vieną klausimą, kuris gali sudrumsti tuos santykius. Yra tai lenkų klausimas, jeigu jis vėl bus iškeltas ir juomi ims įdomautis Europos diplomatai. Esu padaręs tam tikrus pasižadėjimus, kurių negaliu išsižadėti, turiu atsižiūrėti į visuomenės nuomonę, kuri griežtai palaiko lenkų pusę". Caras, užpykęs, atsakė, jog jisai velijąs Lenkams viso gero, bet svetimų žmonių įsikišimas gali pakenkti geriems jo norams, pažadindamas lenkuose lūkesčių, kurie negalį įvykti. Santykiai tarp prancūzų ir rusų valdžių tuoj atvėso, bet iki priešingumo dar nedaėjo. Per trejus metus prancūzai gyveno santarvėj su rusais. Su anglais gi prancūzų santykiai keitėsi — jie ėjo tai artyn, tai tolyn, atsižiūrint į tų laikų politikos interesus.

Rusai, neturėdami niekur paspirties prieš anglus, užimti karu Kaukaze, o vėliau vidaus reformomis, ypatingai valstiečių, atvėsus prūsams, turėjo noroms-nenoroms artinties prie prancūzų, kurie irgi buvo kuo kitu užimti.

Prancūzai tuo laiku ruošėsi pasinaudoti italų suirutėmis ir jų pastangomis numesti austrą jungą ir iš kelių. mažesnių valstybių padaryti vieną didelę Italiją, jie norėjo prie tos progos užgrobti keletą italų žemių. Taigi tam reikalui Napoleonui III tektų palaikyti italų revoliucininkai, reikėtų pradėti karą su austrais; gerai būtų, kad jam rusai padėtų, už tą jie galėtų gauti iš austrų—Galiciją, ir būtų galima leisti iš naujo žiūrėti Paryžiaus traktatą. Bet prieš tą dar tik ruošiamą sąjungą atsirado jau kita — austrų-prusų-anglų. Karas dėl italų betgi ištiko, tik tarp vienų prancūzų ir austrų. Rusai nenorėjo kištis į tą karą, jie siūlijo kongresą italų klausimui išspręsti, o austrams nesutikus, ir karui prasidėjus, palaikė prancūzus tik moraliai, o ginklų pagalbos nei nemanė teikti, nes bijojo prūsų įsikišimo. Todėl prancūzai, nesulaukę rusų pagalbos, turėjo padaryti su italais taiką (Villafrankoj), ir dėlto geri prancūzų-rusų santykiai atvėso, dargi nutrūko visai. Neveizint į kaikuriuos debesėlius iki šiol pasirodžiusius, rusams prūsai buvo artimesni; abiejų reakcinė politika, caro vokiečių kultūra, jie turi

bendrų interesų ir pažiūrų į lenkus, jau pradedančius bruzdėti, abiem nepatiko tik ant pažiūros kartais demokratinė ar net revoliucinė prancūzų Napoleono III politika, bent svetimose šalise — tas viskas turėjo artinti rusų ir prūsų viešpačius, o tolinti nuo prancūzų. Caras 1859 m. suseina su prūsų karalium, ypač gi tenka susiprasti su jo politikos vedėju Bismarku, kuris ilgą laiką vėliau inspiruodavo rusų politiką. Matosi abudu viešpačiu: Varšuvoj; paskui Breslave (Prūsuose), ir jau čionai galutinai buvo palaidota rusų-prancūzų sąjunga.

Napoleonas atsidurė keblioj padėtyj dėl italų elgimosi: jie piktinosi keista jo pagalba, jo padarytąja dėl jų taika, nenorėjo priimti savo išvytų kunigaikščių Napoleono gražinamų, nenorejo pripažinti pasaulinės popiežiaus valdžios, o stengėsi dėtis prie vieno italų kūno, paėmęs Piemontą už kaméną; iš kitos pusės, atvėsęs prie rusų, Napoleonas bando artintis vėl prie anglų net padaro tinkamą anglams prekybos sutartį, bet tas nieko negelbsti—su anglais taip ir nesusiartino, su rusais gi santikiai dėl to dar labiau atvėso.

Prie ginčijamų daiktų Europos valstybių tarpe prisidėjo dabar vėl iškilusis senas rytų klausimas — turkai. Rusai, nepavykus įsivyrauti seniau, dabar matydami, jog Europoj yra nesantarvė, bando vėl ten pat tik stipriau pastatyti koją; jie ima kalbėti dargi apie turkų padalinimą. Anglai ir austrai gina turkų čielybę, rusai gi, palaikomi prancūzų, norėjusių prie tos progos išbristi iš italų painievų, buvo priešingos nuomonės. Kaikurie Europos politikai organizavo riaušias turkuose, ant ko turkai atsakė krikščionių skerdynėmis Sirijoj, tat davė gražios progos Europai kištis į turkų reikalus ir po priedanga krikščionių gelbėjimo šį tą sau pagrobti. Paryžaus konferencija (1860 m.) svarsto tą turkų klausimą ir riša jį taip, kad būtų galima pasipelnyti Europoj ar kur kitur. Rūsai bandė net ginčo laikais užimti kaikurius plotus Azijoj, bet, kadangi negalėjo susitarti su prancūzais, tai nieko iš to neišėjo.

Prūsai labiau ir labiau kišasi į rusų reikalus, įgyja daugiaus įtakos pas juos. Bismarkas įrodo carui ir jo politikams, jog prancūzų politika revoliucinė, ne monarkinė, kad artimiausi rusų prieteliai tegali būti vokiečiai-austrai, o ypač prūsai. Ir ištikro, 1860 m. spalių 20 d. į Varšuvą suvažiavo: rusų caras, austrų ciesorius ir prusų valdytojas; jie, kaipo geriausi europinės tvarkos dabotojai, nutarė, jog reikia šalintis prancūzų avantiūros ir jų revoliucinės politikos, o ta revoliucija buvo tame, jog Garibaldi sukilo Italuose, apvertė nevieną kunigaikščio sostą, ir prancūzai jį palaikė tame darbe; nors jie ir galėjo susikalbėti su prancūzais dėl Balkanų ir Rytų (Turkų) reikalų, bet tai nepatogu buvo griežtiems monarchistams.

O kuomet lenkai ėmė bruzdėti Paryžiuje, ėmė daryti demonstracijas, galūtinai susipyko caras su Napoleonu; rusai tvirtino, jog prancūzai kurstą lenkus, dargi viešai buvo tai paskelbę. Jau tuomet darbavosi prūsų pasiuntinys Bismarkas, kuris stengėsi sujungti prūsus ir rusus prieš prancūzus. Jo nuomone „kiekvienas lenkų tautinio judėjimo laimėjimas yra Prūsų prakišimas, ir mes turime vesti kovą su šituo gaivalu, nesivaduodami pilietinio teisingumo dėsniais, o vien sekdami karo dėsnius. Lenkystė visose jos apraiškose turi būti mūsų vertinama ne žmogiškumo žvilgsniu ir nepartiniai, o priešo žvilgsniu... Tarp mūsų ir bent kokios pastangos atstatyti Lenkiją negali būti taikos"...

Prancūzų visuomenė virsta prieš prūsus ir rusus, palaiko lenkų demonstracijas Lenkijoj, Lietuvoj ir užsieniuose, bet jų valdžia, atsižiūrėdama į rusus, reiškia tik papeikimą, berods del akių; gal, sako, po to bandymo caras atsigrįš prie prancūzų. Nežiurint į tą, prancūzų valdžia nerimsta, lenkų judėjimas neabejotinas, eina stipryn; griežtai jo smerkti negalima, šiaip sunku bus įgyti jų simpatijas; bando suktis tarp lenkų ir rusų: uždraudžia vienam

kitam lenkų emigrantui veikti prieš rusų valdžią, kurs buvo labiau išsišokęs, užgina tokį laikraštį, pakeičia diplomatus ir konsulius rusams tinkamesniais, rusai gi duoda prancūzams atstovų tokių, kurie yra reakciniais, prancūzų priešai, o austrų-prūsų šalininkai. Kartais, dabar berods dažniau, Napoleonas primindavo rusų atstovui Paryžiuje ar jo pavaduotojui, jog gerai būtų kaip nors išrišus lenkų klausimą. Iš to nieko neišėjo, todėl reikėjo nusistatyti galutinai į rusų pusę. Pagaliau ir pas prancūzus, jų užsienių reikalus ėmė vesti rusų priešas Drouyn-de-Lhuys (nuo 15. VIII 1862 m.). Prancūzai visą laiką dirba neramiai, aiškiai gi tik nusistatė Prūsuose premjeras ir užsienių reikalų ministeris Bismarkas ir stengėsi uždirbti iš prancūzų dviveidžių politikos.

Anglai tylėjo ir laukė, kas išeis.

Apie Lietuvą diplomatai nemini niekur. Pas lenkus — ji Lenkijos dalis, pas rusus-gi — tai tikriausias rusų kraštas.

Šaltiniai: S. Tatiščev. Dyplomacya rosyjska w kwestyi polskiej (1853—1863) Varšuva 1901 (vertimas iš rusų).

B. Nolde. Vnešniaja politika, pusl. 151—191.

W. Przyborowski. Historya dwóch lat. (1861—2) t. I—V.

II.

Rusijos reformos ir Lietuva.

1853—56 m. kare sumuštas rusų caras su dvarininkais ir biurokratais; Rusija turėjo pradėti kitą gyvenimą, jeigu nenorėjo žlugti visai, todėl joje turėjo įvykti didelių atmainų. Pilnas visagalinčios biurokratijos bankrotas pakelė sąmonę ir tuose visuomenės kloduose, kurie ikišiol gerbė ar tik bijojo vyriausybės. Pirmas iškilo valstiečių klausimas, kurį išrišti ruošėsi dar pirmtakunas — caras Mikalojus, bet nedrįso viešai jį iškelti, bijodamas revoliucijos. Toliau ėjo būtinas reikalas kitaip sudaryti teismą, savyvaldą, duoti laisvę spaudai. Tuomet pat kyla ir reikalas aprėžti caro valdžią ir kalbėti apie seimą, tautos atstovybę, bet seimo šalininkai neturėjo galimybės viešai svarstyti šito dalyko, teko jiems eiti į palėpę, slapstytis ar gyventi užsieniuose, ir iš ten šmukuliu varyti agitaciją; randasi rusų tarpe revoliucinių draugijų, kurios iškelia kovą prieš esamą politikos tvarką.

Kad visuomenė labiau būtų prijaukinta, kad ji noru dirbtu išvien su valdžia ir nekeltų revoliucijos, tai valdžia dovanojo nusidėjimus tiems politikams, kurie buvo tuo prasikaltę ir buvo Sibire kankinami ar Rusijoj ir svetur gyveno ištremti.

Atsiliepė tasai naujas vėjas ir Lietuvoje. Kiekviename gyventojų klode atsispindėjo kitaip. Viešpataująs klodas — dvarininkai. Jie buvo lenkų kultūros, ypač didesnieji; buvo jų tarpe, ypač vakaruose — Žemaičiuose, ir tokių švietėjų, kurie rado reikalingu eiti į liaudį, duoti jai šviesos, lietuvių kalba. Buvo jų tarpe ir geradarių, geraširdžių feodalų, kurie gyveno savo valdose, kaip apšviestieji absoliutai, nepripažįstą pasipriešinimo savo valdoje, bet ir neleidžiantieji niekam iš šalies kištis į jas. Lietuvos dvarininkai buvo surišti su Lenkijos dvarininkais, iš ten galėjo gauti mokslo, nurodymų, patarmių, galėjo pasitarti, apsvarstyti, kas reikia ir galima daryti. Ypač į Varšuvą žiūrėjo atgal einantieji dvarininkai. Varšuva buvo jų atrama, jeigu mažai jos rasdavo pas save.

Su dvarininkais buvo surišti valdininkai; jie rinkdavo iš didesniųjų ir mažesniųjų dvarininkų ir smulkiųjų bajorų. Valdininkų tarpe buvo mažai

rusų, daugiau vietinių. Buvo tokios įstaigos, kur rusų buvo mažytis nuošimtis. Tatai nepatiko rusintojams, kurie matė tame pavojų ir jiems pasisekė išgauti caro įsakyma (1855. II. 5.), kuriuo prisakyta gubernatoriams stengtis rusų valdininkų skaičių Lietuvoje didinti; valdininkais turi būti rusų kilmės žmonės, o jeigu to negalima atsiekti, tai gali būti vietiniai, bet politiškiai ištikimi, o aukštesnieji valdininkai turi būti visi rusai, o nerusai reikia perkelti į Rusiją tarnauti. Ištikęs karas, bloga jo klotis, stoka tinkamų rusų valdininkų sutrukdė vykinimą šito įsakymo, o tuom tarpu prasidejo bruzdėjimas prieš tai Lietuvoj, Guduose, Ukrainoj. Ir naujas caras 1856 m. rugs. 7 d. atmainė tą savo tėvo ukazą. Berods prisakyta, kad rusų istorijos mokyklose privalo mokinti rusas, bet 1857 m. kovo 2 d. tas reikalavimas buvo atmestas, del stokos tinkamų rusų mokytojų.

Lenkų kalba mokyklose buvo uždrausta 1854 m., taigi karo pradžioje, jau 1855 m. Žemaičių bajorai savo seimelyje Kaune prašė caro gražinti lenkų kalbą. Pralaimėjus karą, valdžia sutiko ją leisti vos 1858 m., ir tai Lietuvoj, o ne Guduose, be to ji ir pirmiau buvo Suvalkijai nepanaikinta, taigi taip ir liko.

Gudų bajorai, taip pat lenkų kultūros, stengėsi gauti iš caro lengvenybių. Tarp kito Vitebsko bajorai prašė (1858. IX. 17) duoti leidimą atnaujinti katalikų bažnyčias, mokinti lenkų kalbos mokyklose ir įkurti universitą Polocke. Caras tai atmetė, nes tenai lenkų ir nebūta. Dėl Vilniaus universito senai bruzdėjo Lietuvos bajorai, bet visuomet valdžia atmesdavo, ir neturėjo geros kloties Varšuvos ponų pastangos įkurti Vilniuje universitą lenkystei palaikyti Lietuvoje ir Guduose.

Spaudos padėtis Vilniuje pagerėjo. Atsiranda daugiau laikraščių ir knygelių lenkų kalba. Vilniuje duota galimybė užsiimti vieną mokslo dalim, tyrinėti Lietuvos praeitį, 1857 m. (II. 11) pradėjo veikti Archeologijos Muzejus Vilniuje.

1856 m. buvo duota politikos amnestija, kurios įstatymas nepatenkino visuomenės. Daugiau džiaugsmo iššaukė jisai Lenkuose, mažiau Lietuvoje, nes tik vėliau išplėsta jis ir Lietuvai (1856. VII. 3). Pas lenkus apskaityta, būk bus grįžę į 9.000 emigrantų, daugiausia buvo tai žmonės ištremti į Rusiją, nubausti katorga, Sibyre ar laisvai jau ten gyvenę ar emigrantai užsieniuose, iš kurių tarpo grįžo daug revoliucininkų, bet ir nemaž jų pasiliko Europoj, dirbdami tenai artimam sukilimui.

Plečiant amnestiją ir lietuviams, reikalauta, kad jie pareikštų „pasigailėjimą už savo klaidas". Lietuviai buvo atkaklesni, negu lenkai. Iki 1857 m. kovo 13 d. grįžo Lietuvon vos 43 žmonės, o išviso iki 1860 m. rugp. mėn. 353 žmonės. Ukazu 1858 m. rugs. 16 d. ėmė grįžti iš Sibyro ištremtieji.

Garsesnieji emigrantai negrįžo. Grįžusieji gi atsidūrė dideliame varge; jų išsvajotoji tėvynė, del kurios tiek vargo pakėlė, neatviromis rankomis juos priėmė, delto jie ėmė nerimauti. Vos 1859 m. Kaune Žemaičių bajorai savo seimelyje paskyrė jiems sušelpti 8.000 rub., Vilniuje gi, sekant jų pėdas, dvarininkai uždėjo sau mokesčio po 5 kap. nuo valstiečio dūšios; mokėta per 3 metus, surinkta į 30.000 rub., o paskui skaityta po 10 kap. nuo dūšios, tik nežinia, ar bajorai uždėjo tai valstiečiams, ar mokėjo iš savo kišenio. Tarp grįžusių buvo senų užkietėjusių liaudininkų, demokratų, nenuoramų, ir delto ramieji bajorai nelabai džiaugėsi tuo, o čia dar ėmė bruzdėti valstiečiai.

Naujas vėjas atsiliepia ir Lietuvių raštuose. Pradėta leisti knygelės. Iš karto tas darbas sutiko bajorų pasipriešinimą. Kaikurie dvarininkai rado, jog lietuvių, kaipo liaudies kalba, tetinka pradedamajai mokyklai, bet toliau mokintis negalima, — jau reikia lenkų kalbos. Liaudies bruzdėjimas jiems nepatiko. Daukanto svajonės turėti lietuvių gimnazija, apšviestą liaudį, žino-

ma, įvykti negalėjo. Rusų valdžia neleido įsteigti lietuvių laikraščio, nežiūrint į stiprius pečius, negavo jo nei vyskupas Valančius, nei kunigaikštis Irinėjus Oginskis. Dvarininkų interesai ir valdžios politika supuolė, abu bijojo liaudies atbudimo; leidimo lietuvių laikraščiui taip ir neduota.

Skaičius žmonių, nepatenkintų dvarininkais, vis augo. Klebonai ima skirtis nuo dvaro. Jų tarpe buvo valstiečių, mažųjų bajorų, kurie skersavo į didelius ponus. Vyskupas Valančius atsargiai, bet nuosakiai, stengėsi per kunigus paimti liaudį į savo rankas ir tik jaja remtis. Delto tai jis rašė, spausdino ir platino knygelių lietuvių kalba. Kunigų tarpe atsirado žmonių, kurie aiškiai rodė savo nemėgimą pono—bajoro kalbos—lenkų, jų raštų, o kūrė savo.

Kunigai pirmieji plačiu mastu pradėjo organizuoti liaudį, kaip atsirado tam galimybės. Forma — grynai dorinė-tikybinė, bet ji turėjo socialio, dargi tautinio pagrindo. Leidus rusų valdžiai, vyskupui Valančiui raginant, kunigai ėmė kurti b l a i v y b ė s brolijas Žemaičiuose; jos atsirado ir Vilniaus vyskupijoj. Liaudies šaukimui stoti į tas brolijas užsiėmė žemesnieji kunigai, varė tat atsidavę, gerumu ir piktumu; buvo pastangų, kad žmonėms būtų visai uždrausta gerti degtinė. Vilniuje tuomi užsiiminėjo R. Tupalskis įgyti įtakos į valstiečius, vėliau kiek, bet nedaug prisidėjo vyskupas Adomas Stan. Krasinskis (vysk. nuo 1858 m), kuris ragino kunigus ją platinti.

Žinoma, iškarto ėmė daryti kliūtis tie bajorai, kurie turėjo bravorus ir žydai — smuklininkai.

Blaivybės brolijose pradėjo reikštis liaudies visuomenės gyvenimas. Bajorų pykimas ir kliudymas tik stiprino jų augimą. Žemaičių vyskupija pilna buvo brolijų, kas kita Vilniaus vyskupijoj. Ten ėjo jos spinduliais nuo Vilniaus į Ūkmergės, Švenčionis, Trakų paviete išilgai Nemuno, Lydos paviete, Eišiškių par., apskritai ten, kur buvo lietuvių gyventa. Ašmenos paviete, kur stangiau gyveno okolicų bajorai, sulenkėję lietuviai, brolijos išsiplatino ant sienos tarp Vilniaus ir Lydos. Vileikos ir Dysnos pavietuose kur gyveno gudai, blaivybės propoganda ėjo sunkiai.

Per kelias dešimtis metų prieš tai didieji dvarininkai kovojo prieš laisvą degtinės darymą, nes nenorėjo leisti prie to mažųjų bajorų, bet pergalėję juos jau nebesako, kad ten ju žmones girdo, o jau patys kariauna prieš tą blaivybės agitaciją. O tuom tarpu blaivybė augo stipriai[1]).

Net valdžia pati turėjo įvesti monopolį, niekas nenorėjo atpirkti degtinės.

Kunigai įrašydami į brolijas, ne visuomet žiūrėjo į priemones. Vienur gyrimais, įkalbinėjimais, kitur išaukštinimais, o kaikur ir prievarta įrašydavo į brolijas. Pav. vienoj parapijoj brolijos nariai bažnyčioj laike pamaldų turėjo rankoj žvakę, tuom gėdino kitus; kitur tam tikri maršalkos dabojo namus, kad žmonės negertų, kitur kunigai geriančius areštuodavo, o dar kitur nusikaltusieji stovėjo prieš bažnyčią su parašu «girtuoklis». Iš pradžių buvo tai laisvas dalykas, paskui daroma su prievarta.

Su kunigais kariavo akcyzninkai, žydai — smuklininkai, bajorai degtyndariai; sunki tai buvo kova, buvo tai iš dalies ir politinė kova prieš bajorus del įtakos. Kartais blaivybė platinti nesiklodavo, ypač gudų šalyje. Naugardėlyj. pav., kunigas pasakė karštą pamokslą prieš degtinę. Akcyznin

---

[1]) R. Tyzenhauzas, kuris vienoj Vilniaus gub. turėjo baudžiauninkų 9.000 žmonių, turėjo uždaryti visus brovarus, o iš 47 smulkių paliko tik 3.

Kiek atsiliepė tai į degtinės vartojimą, matyt iš sekančių skaičių:

Viluiaus gub.	1858 m.	užmokėta akcyzo nž	1.072,733	viedrų
„ „	1859 m.	„ „ „	662,841	„
Kauno gub.	1855 m.	„ „ „	934,475	„
„ „	1859 m.	„ „ „	304,970	„

Vienam Šiaulių pav. 1858 m. iždas gaudavo iš svaigalų 35.000 rub., o dabar po 5 tiktai mėnesių blaivybės gyvavimo vos 500 rub.

kai tyčia pastatė degtinės bačką prieš bažnyčią ir ėmė žmonėms dykai dalinti. Daug jų nusigėrė, viena moteriškė sudegė.

Bajorai prašo valdžios juos užtarti, ėmė kaltinti kunigus agitacija prieš juos, atrasdami tame politikos tikslus. Dėl to tai Vilniaus civ. gubernatorius išleido 1859 m. aplinkraštį, kuriuo uždraudė besteigti naujas blaivybės brolijas, dargi prisakė uždengti esamasias: valdininkai ėmė kenkti joms, platindami girtuoklystę. Nazimovas gener.-gub. gėrė Retave žemaičių krupniką už valstiečių sveikatą, gėrimas degtinės, sako, mūsu klimato reikalaujamas, o Kristus pats leidęs gerti pav., per vestuves Galilėjos Kanoje...

Valdžiai draudžiant blaivybę, palaikant degtinės darymą ir smukles, tie kurie norėjo rusų iždui pakenkti, dabar kaip tik tą judėjimą palaiko. Kel. Ežerėnų bajorai (1861 IV. 13) seimelyj pasiūlė uždaryti visus bravarus 2 metam. Norinčių uždaryti atsirado vos keli. Kitur degtinės naikintojai grasinimais ir kitais būdais veikė į dvarininkus; kova prieš degtinę virto politikos kovos įnagiu. Vysk. Valančius kreipėsi į Kauno gub. bajorvedį, siūlydamas uždaryti visus bravorus, vyriausybė į tai atsakė (1863. III. 8.), jog tas pasiūlymas kenkiąs valdžiai. Blaivybės brolijas uždrausta.

Esant lenkų klausimui iškaltam Europoj, bruzdant Lietuvoj ir Lenkijoj, reikėjo padaryti palengvinimus konservatyviems ir pasiturintiems jų klodams. Lenkų bajorai, ypač diduomenė, bijodama bruzdėjimo iš apačios, prašo caro padaryti palengvinimus, kad būtų artimesnis sugyvenimas lenkų-rusų. Grapas Działynski norėjo įtikinti carą, jog lenkų - rusų unija reikalinga Rusijai. Važiuojant carui į Varšuvą tartis su vokiečiais, (V 1856 m.), lenkų bajorai stato savo maldavimus, kurie siekia visai netoli. Su džiaugsmu lenkų ponai priėmė carą, bet jis jiems atsakė, kad apie laisves ir nesvajokite.

Laikas bėgo, opozicija augo, dargi Lietuvos bajorai 1858 m. stato panašius reikalavimus carui, kaip paprastai išgiria jį, bet jis jau nebetaip griežtai atsako, o ir nieko nežada, norėdamas prieš bajorus sunaudoti valstiečius, — vykindamas žemės reformą ir tuo būdu juos apsilpninti.

Į carą kreipiasi su peticijomis ramieji gaivalai. Tuom tarpu apačioj labiau ir labiau bruzda. Kaikur po 1861 m. vas. 19 d. valstiečiai patys liovėsi ėję lažų, yra atvirų pasipriešinimų savo ponams. O užsienyje jau aiškiai sakoma, kad bus sukilimas. Steigia karo mokyklas oficieriams paruošti busimai revoliucijai.

Viename emigrantų laikraštyje 1856 m. pradžioje randame tokių minčių:

Sukilti galima, taigi sukilti reikia. O kad tai pavyktų reikia, kad bajorai dėtūsi su liaudim, kuri yra skaitlinga, bet tyli, pasyvė. Kaip gi liaudį sunaudojus? Bajorai vis svirucja, dvejoja: ir baudžiavų gaila ir bijo pavojaus, visur mato komunizmą, velija viską pavesti diplomatams. Jau reikia ruoštis prie sukilimo, reikia turėti kadrai Jeigu jie būtų buvę, tai rusų jungo nebūtų buvę nė 1848 m., nė 1855 m. Reikia platinti žmonių tarpe karo meną. Juk Lietuvoj ir Lenkijos, kaip parodė Dembinskio žygis 1831 m., kuris traukė nuo Šiaulių iki Varšuvai, galima nuo rusų gintis, galima mušti jų dalis skyrium. Pradžiai užtektų 30.000 žmonių...

Žmonių rastusis, bet kaip prieiti prie valstiečių, kurie tebekenčia po bajorais ir neša baudžiavos jungą?

Šaltiniai: 1) Przyborovski Historja 2 lat. t. I. 2) Apie Blaivybė rašė: a) Alekna «Vienybėje» 1918 m. 7 — 11, M. Brenšteinas «Rocz. Tow. Przyj. Nauk w Wilnie» t. VI p, 50 — 59. 3) Murav. Muzejaus Rankr. 1862 Nr. 79. 4) «Przegląd Rzeczy Polskich» 3. I. ir 10. II. 1858 m. Paryžiuje (litografuota) p. 85 — 96.

III.

Baudžiavos, Lietuvos dvarininkai ir rusų caras.

Patekus Lietuvai po rusų valdžia, valstiečiai pasiliko pilnoj savo ponų valioje. Dvarininkas buvo jų savininkas, rusų valdžia į jų tarpą niekuomet nesikišdavo. Sykį, 1831 m. revoliucijoj, vienas rusų generolas buvo išleidęs atsišaukimą į valstiečius, kur buvo pasakyta, jog jie «niekuomet nepriderės tiems dvarininkams, kurie sukils prieš teisėtąją valdžią», bet vėliau šito generolo prižadų rusų valdžia, žinoma, neišpildė. Vėliau gi vis labiau ir labiau ji kišasi į santykius valstiečių su jų ponais. 1840 m. caras išleido ukazą apie inventorius, kur surašoma, kiek pinigais ir darbu gali ponas reikalauti iš valstiečių, ir uždrausta buvo imti daugiau. «Jeigu, — sako caras,—nuo to būtų šioks-toks ponų teisių suvaržymas, tai tas išeina ant gero jų baudžiauninkams, ir dėlto nėra ko valdžiai į tat atsižiūrėti». Sunkiai ėjo tas darbas; pirm negu įvezdinti, reikejo dar inventoriai surengti; juos daryti turėjo valdininkai, nedrįso spirti prie to dvarininkų, tik 1852 m. buvo caro įsakymas įvesti Lietuvoje inventoriai [1]). Tam darbui priruošti buvo sudaryta keleta įvairių komisijų, į kurias įėjo dvarininkai su valdininkais; jie svarstė iš pamatų, kol nenuslopino paties sumanymo: inventoriai buvo nepatogūs dvarininkams, varžė jų valią, duodavo progos valdininkams kištis į valstiečių ir dvarininkų reikalus. Dvarininkai rūpinos visokiais būdais sutrukdyti inventoriaus įvedimą, tarp kit ko jie priėjo prie caro sūnaus, jo įpėdinio, veliaus Aleksadro II, ir tas padėjo sulaikyti tą baisųjį dvarininkams įstatą [2]).

Baudžiavos naikinti vistiek reikėjo, tas klausimas buvo pribrendęs. Rusų tvarkos supuvimas ypač apsireiškė Sevastopolio kare 1855—6 m. Reikėjo reformuoti visas Rusijos gyvenimas—politikoj, teismuose, savyvaldoje, žemės klausime. Mirė tuom pačiu laiku ir despotas — caras Mikalojus I. Jo sostą užemė Aleksandras II. Valstiečiai laukė, kad dabar jiems būsią lengviau, bet laukė atmainų ir Lietuvos dvarininkai; ir jie tikėjosi, kad jisai dvarininkų nenuskriaus. Anot vieno lenko istoriko, visi su džiaugsmu siekė naujam carui, tik «seni nepataisomi radikalai ir revoliucionistai, demagogai, kurstytojai ir pagalios kvailiai» — to nedarę [3]). Jie laukė palengvinimų tik sau; jie norėjo, kad būtų lenkų kalba Lietuvoje; kad atidarytų Vilniaus universitetą lenkų kalba, kad būtų suteikta amnestija nukentėjusiems del politikos. Tyli, bet yra susirūpinę, kas riš valstiečių klausimą — ar jie, ar valdžia? O kad jis bus rišamas — niekas jau nebeabejojo.

Valdžia visą žemės klausimo išrišimą paėmė į savo rankas, ji pasiryžo daryti prieš dvarininkus, tik iš pradžių ji viską darė per jų rankas. Lietuvos bajorai, su caro žinia, pirmieji pakėlė sumanymą apie baudžiavų naikinimą, savaip tat suprasdami. Jie norėtų, kad žemė būtų ponų, valstiečių asmuo būtų laisvas, bet ponas būtų jo globėjas, kad valstiečiai žemę samdytųsi iš pono sutartim. Caras gi gavęs iš Lietuvos ponų jų sumanymą, išplėtė pagal savo noro valstiečių naudai ir išleido 20 lapkr. 1857 m. reskriptą, kuriame sako, jog būtinai reikia atiduoti valstiečiams sėdybas, kad ir už pinigus, kam dvarininkai buvo priešingi. Apsivylė tie geros valios žmonės, kurie tikėjosi, kad Lietuvos dvarininkai rūpinsis visuomenės reikalais.

Lietuvoje, kįlant naujam vėjui, žmonėse radosi ir noras išsivaduoti iš rusų jungo.

---

[1]) Rusijoj carai neikiek nevaržydavo savo dvarininkų, nes jie buvo rusai, delto ten inventorių neįvedė.

[2]) Chominski Atsiminimai, p. 17 (Kwart. Litewski): Zaleski Znesienie poddannstwa na Litwie.

[3]) Przyborowski Historija 2 lat t. I, p. 31.

Užsienio spauda ir politikos veikėjai, svarstydami klausimą apie sukilimą, stačiai sakydavo, jog įgyti krašto laisvę be valstiečių talkos negalima. Randame tokių minčių: «Bajorai turi surištas rankas, bent kol nesusitaikys su liaudim. Nuo jų pareina nustatyti sąlygas žemei valdyti... Atsiminkim apie tai, kad valstiečiams yra vistiek, kokį kelią pasirinks bajorai. Jie nori įgyti nuosavybę, kuri jiems prideri, ir kurią, sykį iššadinti, vistiek įgys; ar geruoje, bajorams sutikus, ar be to sutikimo, per carą ar net be paties caro. Kas nori tėvynę gelbėti, privalo paduoti liaudžiai ranką, atiduoti žemes, turi įtikinti žmones, kad caro ukazai yra tik silpnas, išplėštas tų permainų aidas, kurią padarys visuomenės labui atgimusi, nepriklausoma šalis. Taipgi caro valdžia stengsianti parodyti, jog ji nori žmonėms gero, tik bajorai kliūtis daro. Valdžia žmonių akyse bus pažangi, o bajorai — atžagareiviai[1]). Valdžia pasiryžo baudžiavas panaikinti prieš bajorų norą ir stengėsi vėliau tat žmonėms parodyti. Gi Lietuvos bajorai spyrėsi, kiek galėjo, o valstiečiams vistiek neužsileido.

Žinomas vėliau sukilimo veikėjas Geištaras, pažangusis pažiūromis bajoras, išleido 1859 m. Poznaniuje knygelę, kurioj gina dvarininkų reikalus. Tenai randame tokių minčių: „Šventa lai būna privatinė nuosavybė, nes be jos nėra ir laisvės. Taip, vardan tautų laimės ir teisybės atkartoju: lai valdžios gerbia privatinę nuosavybę!.. Nes viena iš dviejų: ar tai yra n u o s a v y b ė, ar tai p l ė š i m a s nieku nepateisintas, tikriau skriauda, o tuomet reikia dėl to nubausti... Nieko nėra lengvesnio, kaip pasakius, žmogaus teisės aukščiau stovinčios už bajorų teises... Tokiame pavojuje esant visuomenės gerovei, jau ir į tą didelę monarkiją lendant socializmo epidemijai, klastingiems patarėjams stengiantis valdžią įbauginti, bestumiant ją į prapulties kelią, varant visuomenę į pražūtį, aš gi atvirai, neatsižiūrėdamas į klyksmą ar girimą, pasakysiu bajorams teisybės žodį, nurodysiu jų pareigas, bet persergiu ir valdžią, lai pagerbia nuosavybę, lai atsiima atgal ar pakeičia reskriptą, o leidžia bajorams patiems aprūpinti tas, kas jiems priguli... Ne, tai jau perdaug uždegamoji medžiaga, kad prie jos artinties su ugnimi: uždegs ją, ir visa Europa gaisrais pašvis, arba į pelenus pavirs"[2]).

Ir visas bajorų trukšmas delto pakelta, kad caras minėtame 1857 m. reskripte buvo pasakęs, jog valstiečiai privalo gauti iš ponų sėdybas, berods už pinigus. Taip rašė kairysis dvarininkas, vėliaus bajorų sukilėlių galva— Geištaras.

Valstiečių klausime ne kitoks yra ir atžagareivis dvarininkas Oskaras Korvin-Milevskis. Jisai savo knygelėje, tuo pačiu laiku išleistoj Paryžiuje, sako, jog valstiečiams negalima duoti savyvaldos, nereikia kurti mažų ūkių, geriausia esą palikti dvarai, iš kurių galima išnuomoti žemės valstiečiams, negalima jie daryti savininkais, lai dirba pririšti prie žemės, valstiečiams negalima dargi duoti nė sklypelio žemės, nes tai kenktų civilizacijai, pražudytų šalį, priegtam toksai sumanymas yra visai netautinis; lažos turi pasilikti, be jų negalima apseiti, nes jos apnaiptol nėra vergijos ir barbarybės ženklas; valstiečių viršininkais ir teisėjais turi būti dvarininkai, valstiečių gi negalima esą tam rinkti[3]).

Rusų valdžia, matydama Lietuvos bajorų spirimąsi, stengėsi palaikyti valstiečius; ėmė juos vilioti, kad paskui reikalui esant, galėtų remties jais. Tuom tarpu nedrįso stačiai kreiptis į juos, darė viską per dvarininkus, bet prieš jų interesus ir norus. Jeigu ką valstiečiai gaus, tai bus ačiū carui, o

[1]) Przegląd „Rzeczy polskich" 1858 m spalių 14 d.

[2]) Głos szlachcica do swych wspólbraci o wolności i rowności kmiecej. Poznań 1859 193 pusl. (p. p. 54, 56, 58—59).

[3]) Uvagi nad kwestją włościańską na Litwie. Paryž 1858, 106 VI p. (p. p. 21, 28, 29, 31, 43—5, 53—60, 64—5, 76—7, 94).

neapykanta aniems. Petrapilyje komisijose, įsteigtose valstiečių dalykams svarstyti, kur sedėjo Lietuvos dvarininkų atstovai ir paskirti rusų valdininkai, ėjo įdomūs ginčai. Mažai įdomavos ir mažiaus karščiavos rusų valdininkai, einant kalboms apie rusų valstiečius, svarstant Rusijos reikalus. Kas kita tie posėdžiai, kur eina ginčai apie Lietuvos valstiečius. Lietuvos dvarininkai, geriau luomo reikaluose susipratę, negu rusų, del to spiriasi kiek įmanydami, del kiekvieno straipsnio, kad valstiečiams kuo mažiau davus, užsileidžia tik sprindis po sprindžio po ilgų kovų, o rusai valdininkai gina Lietuvos valstiečių reikalus, dosnūs yra Lietuvoj, o šykštūs Rusijoj: jie gailisi Rusijos dvarininkų, nesigaili gi Lietuvos dvarininkų, nes tai buvo svetimi priešingi jiems.

Apie tai šį-tą girdėjo valstiečiai, nujautė, kad nieko gera nėra ko laukti iš Lietuvos ponų...

Ir vėliau, sukilimo audrai praėjus, sukilimo veikėjai vis dar atidavimą žemės valstiečiams laiko rusų intryga, norinčia pasėti neapykantą tarp valstiečių ir bajorų, už skriaudą bajorams padarytą[1]).

Net katorgoj del sukilimo sėdinti dvarininkai negali dovanoti carui, kad valstiečiai turi nuosavai žemės, turi savyvaldą, apseina tenai be ponų, negali pervirinti, kad mužikas ką gautų iš pono prieš jo valią[2]).

Politikai, toliau nuo vietos, užsieniuose sėdinti, nesurišti su dvarininkais veikėjai permatė, prie ko eina valdžia, bet ir akyliausi Lietuvos dvarininkai, per arti būdami, nenumatė, kad gali įvykti valstiečių reforma prieš jų norus ir interesus.

Audra artinos; viskas ėmė Lenkijoj ir Lietuvoj bruzdėti, virti. Pradėjus nuo socialio klausimo, einama prie politikos, prie revoliucijos... Dvarininkai gi vis dar nesupranta dalykų stovio.

IV.

Lietuva ir Lenkija.

Prancūzų valdžiai priminant, o iš apačios spaudžiant, rusų caras emė galvoti, bene reiketų duoti kai kurių laisvių Lenkijai, o Lietuvą sau visą palikus. Tuo būdu tos dvi šali būtų atskirtos viena nuo kitos. Lietuvos bajorų tarpe, apie tai dagirdus, ištiko baimė; atskirtus nuo Lenkijos juos pražūdytų valstiečiai, valdžios padedami, nebeatspirtų jiems, o jau mokėjo valstiečiai kurti ir savaip kariauti. Toliau, radikalesnė jaunuomenė, išėjusi iš miestėnų ir mažų bajorų tarpo, spyrė prie pilnos politinės laisvės, ir tai apreiškia demonstracijose, viešai ir neviešai daromose.

Demonstracijos prasidėjo Varšuvoj, paskui jos parsimeta ir į Lietuvą. Dalyvauja jose revoliuciniai gaivalai ir bajorų atgaleiviai. Prasideda jos nuo bažnyčių ir turi tikybinį pobūdį. Grįžusi Lietuvon universito jaunuomenė iš Paryžiaus, Petrapilio, Kijevo ėmė veikti Vilniuje tarp amatninkų, mokinių, su visu karščiu įeina į politines lenkų demonstracijas, palengva priduodama joms revoliucinę spalvą. Pirmoji demonstracija Vilniujė įvyko 1861 m. gegužės 8 20 diena per šv. Stanislavą; tuomet policija suėmė 8 studentus; paskui ponios būriais ėjo jų vaduoti, bet valdžia nelabai taip jau paisė į tai. Buvo tokia pat demonstracija ir Kaune. Ramios buvo jaunimo demonstraajos Vilniuje, gaivalinės, be gilesnių politikos tikslų; kartais jaunuomenė, savo energijai išleisti ieškodavo progos pademonstruoti, pav. mirus vienam

[1]) Zaleski. Zniesienie poddaństwa na Litwie. („Rocz. Tow. Hist.-lit." w Paryżu na rok 1867. — p. 344, 360 ir t. t.).

[2]) Pantelijejev. Iz vospominanii prošlavo, II knyga, p. 115.

studentui, tai vėl mirus vienam prancūzui, kuris nežinia ką yra daręs, demonstravo per jo laidotuvės. Kunigai šalinos jų; nepadėjo demonstracijoms.

Iš to gaivalinio jūdėjimo susidarė palengva rimtesnių dalykų; buvo galima jį sunaudoti grynai politikos tikslams. Politikos darbuotojoi randa galima per jas ir po jų pradėti „broliavimąsi su liaudim." Padarė tai pirmą sykį Druskininkuose besimaudantieji ponai ir ponios; ir tas broliavimasis apsireiškė tame, kad ponai drauge su „geresniąja" liaudim daro vakarušką ir šoka drauge; tas pats padaryta Gardine rugp. 10 d. Vilniuje po demonstracijos rugp. 12 d. vakare, Bilmonte bajorai daro tokį pat „luomų broliavimąsį". Buvo tai Liublino unijos atminimas.

Tą pačią dieną 12 VIII, ką ir Vilniuje, Kaunas padarė platesnį unijos apvaikščiojimą. Iš užnemunės (Suvalkijos), kuri turėjo reikšti lenkus, atėjo demonstrantų minia į Kauną (kuris reiške Lietuvą), sutiko kitą procesiją einančių iš Kauno (nėva Lietuva Lenkijos pasitikti), juodvi abi skambinant varpams susėjo ant Aleksoto tilto. Policija nedarė rimtų kliučių, tik buvo išemus vieną lentą tilte, bet visgi demonstracija įvyko.

Vilniuje tuoj pasklido gandų, kad ateina demonstracija iš Kauno, ir žmonių būrys jos laukė Pogulankoj (prie Vilniaus); 18 rugp. buvo net kruvinų susidurimų, bet be užmušimų, revoliuciniai gi gaivalai leidė gandų apie užmušimus, nes jiems reikėjo sudaryti revoliucinis ūpas masėse. Žmonėse neramu, laukią atmainų, kokių-dar miniai neaišku, bet šis tas turi ištikti.

Gen.-Gubernatorius Nazimovas paskelbė Lietuvoj karo stovį.

Demonstracijos pasiekė tikslo ir namie ir svetur. Užsieniuose buvo plačiai aprašoma tie atsitikimai. Su kuom eis Lietuva?—su Lenkija[1]), atsakydavo užsienio politikai.

Minia buvo pakankamai išjudinta, bent mieste, gana dažnai daro demonstracijas bajorų žmonos, neleisdamos savo vyrų, tardamos, kad policija nedrįsiant judinti moterų, kartais girtoji policija betgi išdrįsdavo. Kartais demonstruodavo ir bajorvedžiai, atsisakydami eiti savo peraigas, kaip padarė Vilniuje Tiškevičius, kas rusams nepatiko, o kiti bajorai pareiškė jam savo padėką už jo darbuotę).

Lietuvos bajorai, patys lenkų kultūros žmonės, nori užimti vis didesnius ir didesnius plotus, kur būtų įrodyta lenkų kultūra ir jos įtaka. Pav. tolymuose guduose Mogiliovo gub. Rogačiovo bajorai prašo rusų valdžios leisti jiems lenkų kalbą, universitetą Vilniuje, tikybinės laisvės. Bet į liaudį jie kreipiasi gudų kalba leisdami lapelius ir knygeles, kur piešia skaisčiais vaizdais senovės Lenkiją, tai paliečia tikybos stygų, kreipdamiesi į unijotus, stengdamiesi surišti juos su Lenkija.

Atsiminimui lenkų-lietuvių unijos 1413 m. buvo padarytas Horodle suvažiavimas (1861. X. 16.).

Rusų valdžia iš pradžių kovojo su lenkais represijomis, paskui pamatė, jog tuo nieko nepasieks, pradeda nusileisti; tarp kito ko davė Lenkijai autonomiją, bet Lietuva į tą visai neįeina. Lenkų dvarininkai ant to sutiko, prancūzai taip pat patenkinti. Nesutiko ant to Lenkijos raudonikiai, kuriems nepatiko politika atžagareivio Vielopolskio, tuo laiku buvo didžiausio lenkų veikėjo ir caro ištikimojo, nesutiko raudonikiai išsižadėti Lietuvos ir Gudijos ir jie turėjo geros kloties: juk daugybė lenkų ponų dvarų buvo anapus Nemuno ir Bugo, kurie atsiskyrus nuo Lietuvos, galėjo išsprukti iš jų rankų; todel Lietuvos dvarininkai pilnai pritarė ir palaikė tuo klausimu lenkų raudonikių politiką, nors kituose reikaluose ir skirdamiesi. Aptarti tam klausimui lenkų bajorai suvažiuoja į Varšuvą, pakviesdami ir Lietuvos dvari-

[1]) »Kolokol» Horceno (Limanovski Hist. powst. 1863 r. 2 leid. 77).

ninkus; bet prieš tai jiems buvo prisakyta, kad jie pasistengtų valdžiai ir pasauliui parodyti, jog jie nori prisidėti prie Lenkijos.

Lietuvos bajorai rudenį 1862 m, susirinkę Vilniuje, buvo nutarę, kad reikia prijungti prie Lenkijos Lietuvą ir Gudiją, paleido plačią agitaciją po visą kraštą. Tam tikslui ėmė kreiptis su adresais į cara viena gubernija po kitos. Pirmoji tai padrė Podoliaus, paskui Minsko gubernija [1]). Bet tas nepavyko.

Kalbos gi apie Lietuvos nepriklausomybę kai kuriems dvarininkams, net vėliau, pasirodė baisios. Taip rašo vienas bajoras į kitą, kuris virto vėliau sukilimo vadu; «kas gi tenai dedasi pas jus, kažin kokios partijos atsirado, kurios nori atskiros Lietuvos, tokia mintis galėjo atsirasti tik padūkėlių galvoje...» [2]).

Bajorų gi priešai, demokratų pažiūrų žmonės Lietuvoje, stovėjo už nepriklausomybę, už nesidėjimą su Lenkija ir už griežtą kovą su rusais.

Bajorų suvažiavimas Varšuvoj įvyko. Keli šimtai susirinkusų bajorų nutarė prašyti caro brolio Konstantino, kad prie Lenkijos pridėtų Gudus ir Lietuvą, kad visas tas kraštas būtų po jo valdžia. Bet sužinoję, jog caras ir jo brolis, griežtai atmeta tą prašymą, pavedė toliau tuo dalyku rūpintis Zamoiskiui; Rusų valdžia, matydama, kad agitacija už prijungimą dirbtina ir be jokios reikšmės, nebeleido nė žingsnio daryti toliau, dargi Zamoiskį ištrėmė. Valdžia nutarė, kad Lietuva turi tekti rusams, nes su Lenkija tėra silpni ryšiai.

Rami, taiki, maldavimo bajorų politika turėjo trūkti. Dabar turėjo iškilti jų priešginiai, kurie veikė visai slapta, ir buvo revoliucinių priemonių šalininkais. Taigi sukilimas buvo neišvengiamas.

Lietuvos ir Lenkijos visuomenė aiškiai pasidalijo į kelias sroves.

Pirmiauiai susiorganizavo abiejose šalyse karštesnieji, demokratiškieji gaivalai, įgijusi raudonųjų arba raudonikių vardą, vėliaus gi ėmė bruzdėti dvarininkai, konservatyvūs gaivalai, baltaisiais arba baltukais vadinami. Tie skirtumai buvo taip Lenkijoj taip Lietuvoj.

1862 m. pabaigoje ir pačioje sukilimo pradžioje (1863 m.) Varšuvoje viršūnėje stovejo rauodonikiai. Jie skelbė visų lygybę, nenorėjo, kad vienas luomas ar tauta viršytų kitą. Bet kaip daeina iki Lietuvos klausimo, tai abi sriovi ima žiūrėti tik savo, lenkų, reikalų. Jie norėtų, kad Lietuva susidėtų su Lenkija, kaip lygus su lygiu, kad būtų sąjungą. Nėsant luomų skirtumo, nebūsią, sako, nei noro nei priežasties skirties; tautos klausimas—tai socialis. Bet gi pilnas Lietuvos atsiskyrimas Lenkijai nepageidaujamas. Be to, karo žvilgsniu Lietuva esant Lenkijos pylimu, ir tik Lietuvos sukilimas tegalėsęs išgelbėti Lenkiją [3]). Delto suprasime, kodel lenkų demokratai buvo prieš Lietuvose nepriklausomybę ir palaikė tuos visus Lietuvos klodus, kurie traukė prie Lenkijos.

Varšuvos lenkų komitetas (raudonikių) laikė save už bendrą Lietuvos ir Lenkijos organizaciją, dargi buvo paskyręs vieną žmogų iš savo tarpo rūpinties Lietuvos reikalais [4]). Lietuvos pačios jis ne matė, jąja taip ir nesirūpino.

Vėliaus Varšuva, prasidėjus sukilimui, siuntė Lietuvon savo komisarą atstovą; pirmuoju buvo Du-Laurens. Jisai turėjo organizuoti slaptą revoliucinę Lietuvos valdžią. Bet jau čia buvo susidariusios dvi valdžios rau-

---

[1]) Pszyborovski Historja dwoch lat. V p. 392 — 8. Gill'er Historija powst. nar. Polsk. 2. p. 396—400).

[2]) Mur. Muz rankrašč. (Pol. Audit. 1864 m. N 228, l. 62).

[3]) Limanovski, Historija povstania 1863 m. 2 leid. p. 149—157, 169—70, 203.

[4]) Przyborowski. Historya dvóch lat, t. V, 234—5.

donikių ir baltukų. Jisai su abiem kariavo, su vienais del teritorijos, su kitais del programos. Kaipo Lenkijos atstovas, ėmė siaurinti Lietuvos plotą, atidavė Lenkijai Baltstogę, rinko Lietuvoj pinigus revoliucijos reikalams, o siuntė į Varšuvą, Lietuvai nieko nepalikdamas. Lietuvos raudonikiai priešinos tam ir su juom kariavo, nepripažindami lenkų kišimosi Lietuvon.

Lietuvos bajorai bijojo ir nenorėjo sukilimo. Berods buvo keletas tokių, kurie norėjo raudonikių sukilimo, bet kitus tikslus gainiodami; pasilietų jų kraujas, tuomet, sako, Lietuvoje išsivalytų oras[1]). Ėmė seimuoti vieni bajorai skyrium. Gruodžio mėn. 1862 m. Varšuvoje įvyko dvarininkų suvažiavimas — iš Lenkijos ir iš Lietuvos. Apsvarstę sukilimo klausimą, atrado, jog, jų įsitikinimu, negalima esą jį daryti; ir iš visur jie gavo raminančių žinių. Grįžę iš Varšuvos Lietuvos bajorų delegatai pranešė bajorams Kaune, jog sukilimo nebus. Bajorai nurimo, ramiai išvažinėjo namo.

Betgi nerimastis griaužė juos. Lietuvos general-gubernatorius Nazimovas važinėdamas pats po Lietuvą, nesykį kėlė valstiečių klausimą, atsišaukdavo į valstiečius, tą pat darė ir kiti rusai-valdininkai (del ko bajorai vadino juos «nihilistais»), bajorai ėmė nerimauti, bijoties skersaujančių valstiečių.

Bajorai ėmė artinties su Du-Laurens'u: jie traukė prie Lenkijos, bėgdami nuo savo revoliucionierių. O lenkų raudonikiai, kaipo imperialistai, artinosi su Lietuvos atgaleiviais.

Lietuvoj buvo paėmę viršų iš pradžių raudonikiai, demokratai, ir jie nutarė atsiskirti nuo Lenkijos. Ir delto tie iš raudonikių tarpo, kuriems buvo brangūs bajorų interesai, spyrė bajorus, kad ir jie bent ką darytų, jeigu nenori pražūti.

Ir Lietuvos bajorų komitetas sušaukė dvarininkų suvažiavimą Vilniuje 1863 m. vas. 7 d. apsvarstyti, kas daryti.

Suvažiavo bajorvedžiai, valstiečių komisarai (tarpininkai) iš Lietuvos ir Gudijos. Paniūrūs, baimės apimti, bijį skerdimų, laukią pervarto, bijį būti atskirtais nuo Lenkijos. Jau prasidėjo Lenkijos sukilimas, o čia veikia ir savi raudonikiai. Delto nutarė įkurti savo bajorišką valdžią visai Lietuvai, tik prigulinčią nuo Varšuvos, kad gintų, sukilime bajorų reikalus. Jie prašalino raudonikius, juos išvaikė, jų darbą pėrėmė ir jau paskui varė jį savaip.

Tasai skirtuma tarp Lietuvos ir Lenkijos atsispindėjo ir užsieniuose. Londone veikė atskiras agentas nuo lietuvių, kartais išvien, kartais skyrium veikdama nuo lenkų.

Buvo Lietuvių skyriaus pasiustas žmogus ginklams parupinti Bonoldi, kuris sukinos Belgijoj, supirkinėjo ginklus. Vėliaus jo vietą užėmė Dluskis. Lenkų revol. valdžia vėliau reikalavo iš jo kad ir jo įpedinis duotų jai apyskaitą, tas atsakė, jog tury savo valdžia, nuo kurios ir priklausąs [2]).

V

Raudonikiai

Sukilimą sugalvojo ir pradėjo jį vykinti raudonikiai. Buvo tai žmonės, kilę iš smulkiųjų bajorų, valstiečių, miestėnų, kurie ėjo prieš dvarininkus, buvo jiems atžagari, ir tik kovos keliu tikėjosi įgyti laisvę.

Iš pradžių lenkų raudonikiai spietėsi apie lenkų laikraštį vadinamą „Ruch" (Judėjimas), todel kartais jų organizaciją vadindavosi Judėjimo Komitetu. Dar prieš sukilimą 1862 m. buvo jie stipriai susiorganizavę Varšuvoj ir vėliaus sukilimuj ištikus pasivadinę „Tautos Centro Komitetu",

[1]) Tas pats. Dzeje, 1863 r., III, 7—8.
[2]) (Pszyborovski.) ostatnie chwile powstana styczniowego t. IV p. 176 180

ėmė ruošti sukilimą. Apie tą patį laiką atsirado Vilniuje savo organizacija, vadinama „Lietuvos Komitetu“. Bet Varšavinė įkalbėjo sau, kad ji yra vyresnė, stengėsi visokiais būdais Lietuvos raudonikius pašalinti, tai per savo atstovą, tai per Lietuvos bajorus, kviesdama juos talkon.

Lenkų raudonikiai pradėjo sukilimą. Sausio 22 d. 1863 m. išėjo Varšuvoj atsišaukimas, kur buvo pasakyta, jog valstiečiai gaus žemę dykai, ponai gi gaus atlyginimą iš tautos iždo [1]).

Tą pačią dieną buvo išleistas dekretas apie bežemius, kur buvo pasakyta: „visi įnamiai, daržininkai, grįtelninkai, kumečiai ir apskritai visi piliečiai, gyvenantieji vien tik iš savo darbo, kurie yra pašaukti prie karo, tautos armijos eilėse kariaus del tėvynės, gaus patys, o jeigu mirtų, jų žmonos ir vaikai, nuosavai karui pasibaigus, iš tautos gėrybių žemės sklypą mažiausia trijų margų didumo [2]).

Sausio 29 d. Varšuvos raudonikiai, tuomet vadinanti save Tautine Valdžia, išleido atsišaukima „į brolius lietuvius“, kur šaukiama taip pat sukilti, ir nurodoma, kad pirmuoju sukilimo darbu turi, būti atidavimas žemės valstiečiams [3]), kas taip nepatiko Lietuvos bajorams.

Valstiečiai, pajutę, jog dabar pučia kitas vėjas, kalbama apie laisvę, kai kur nustojo dar žiemą 1862-3 m. eiti lažą, duoti duokles ponams. Taip atsitiko Žemaičiuose su Grušlaukio laisvais žmonėmis [4]).

Dvarininkai priešinosi tam, kvietė rusų policiją talkon žmonių malšinti. Buvo tokių atsitikimų ir Lenkijoj. Todel laikinoji Valdžia kovo 31 d. 1863 m. paskelbė savo manifestą, jog dvarininkai nebegali reikalauti iš žmonių lažų, duoklių ir mokesčių.

Bet Lenkijoj raudonikiai buvo silpni, jie buvo stiprūs tik Varšuvoj, Lenkijos sodžiuose jų buvo maža, nebuvo kas veiktų tarp valstiečių; jeigu kas ir veikė jų tarpe, tai tik bajorų reikalų gynėjas, o jie liaudies ilgam uždegti negalėjo.

Tuo pačiu laiku, ką ir Varšuvoj, atsirado Vilniuje savita raudonikių organizacija — Lietuvių Komitetas. Į jį įėjo: L. Zvierzdovski, Malachovski, Veryga, Dluskis, K. Kalinauskis, V. Przybylski, Zaleskis, Čechovič, Kozela-Poklevskis, Bonoldi.

Žymiausias iš jų K. Kalinauskis, dar jaunas, energijos pilnas žmogus, atsidavęs pilnai valstiečių ir revoliucijos reikalams, del to labiausiai ponų nekenčiamas [5]).

Lietuvių Komitetą palaikė demokratija, arba kaip sako vienas ponų istorikas — „vis tamsieji žmonės“.

Bajorai, „šviesieji“ žmonės, kovojo su tuo komitetu, visaip plūsdami ir pravardžiuodami. Jie leido visokią paskalą, ypač apie Kalinauski, būk sakęs, kad kirvis neturįs sustoti net ant bajoro kūdikio lopšio, o jis per visą savo buvimą net nė vieno suaugusio bajoro nebuvo nei įklampinęs, nei pražudęs, dargi gelbėjo.

Jisai iš viso Komiteto labiausiai priešinosi Varšuvos užmačiams paimti Lietuvą. Bajorai tvirtinę, būk jis sakydavęs: „kvailoms Vašuvos makaulėms negalima pavesti Lietuvos likimo“.

Susikirto daugiausia jisai su Lenkijos raudonikių atstovu Du-Laurensu, lenkų kultūros žmogumi. Jisai ėmė elgtis Lietuvoje, kaip namie, ėmė siaurinti Lietuvos sienas; jis atidavė Balstogę Lenkijai, Lietuvoje darė rinkliavą sukilimo reikalams, o pinigus siuntė į Varšuvą.

---

[1]) Giller I 313-4, Limanowski 188--190.
[2]) „Ruch“ N 12 (Limanowski 190)
[3]) Ib. N 13.
[4]) „Vil. vremennik“ VI p. 240, 254.
[5]) Apie jį nerašau čionai plačiau, nes esu parašęs atskirą knygelę.

Kalinauskas, pamatęs, jog anas, nors ir raudonikiu vadinasi, o bičiuliuojasi su Lietuvos bajorais, tarnauja Lenkijos reikalams, todel stengėsi jį pašalinti.

Prasidėjo kova — tarp Lietuvos Komiteto ir «lenkininkų», jeigu galima pavartoti dabartinį žodį. Šiems padėjo visi bajorai.

Kilo vaidai paties komiteto viduje. Kai kurie nariai norėjo santarvės su bajorais, su jais buvo susigiminiavę, jų tarpe gyveno, o bajorai griežtai buvo nusistatę prieš raudonikio Kalinauskio politiką, nenorėjo niekame jam nusileisti.

Lietuvos Komitetas buvo įtaisęs Vilniuje slaptą spaustuvę; pradėjo leisti atsišaukimus, net leido laikraštį «Laisvės Veliavą» (Chorągiew Swobody) išėjo 2 Nr.), be to dar «Žinias iš kovos lauko» (6 Nr.).

Jisai pirmasis kreipėsi į liaudį, vartojo jų kalbą — lietuvių, gudų, ir šneka apie jos reikalus, apie žemę.

Raudonikiai pradėjo sukilimą. 1863 m. pavasarį daugybėje vietų yra sukilimų būrelių, jų sudarytų.

Sukilimas prasidėdavo paskelbus bažnyčioj manifestą apie laisvę ir žemę valstiečiams. Lietuvoj skaitė Lenkų valdžios manifestą, norėdami neva pabrėžti unijos reikalą, ištikrųjų gi priešindamiesi savo bajorams. Lietuvos bajorai nemėgo to manifesto, nors ir iš Varšuvos buvo atėjęs.

Kalinauskis leido gudų kalba «Mužyckaja Prauda» (5 Nr), pagalios iš jo išėjo «Aukso gromata» apie žemę valstiečiams.

Ir tenai, kur jis veikė, gudai prisidėjo prie sukilimo, šiaip visur šalinos arba buvo priešingi jam, nes matė jame tik ponų prasimanymą žmonėms prislėgti.

Šaukiant komitetui į sukilimą iš visų Lietuvos dalių atsiliepė tik etnografinė Lietuva. Vadai atsiranda iš pačių žmonių tarpo, kyla jie iš liaudies — valstiečiai, kunigai, kai kurie smulkieji bajorai; komanda lietuviškai, įsakymai, susirašinėjimai atliekama lietuvių kalba[1]).

Iš vieno Žemaičių vadų (kun. Mackavičiaus[2]) patiriame, kodel Žemaičiai, nekęsdami lenkų bajorų, dėjosi su Lenkija. Lietuva persilpna buvusi skyrium sukilti; už talką lenkams, šie turėję padėti lietuvių revoliucijai; o ši, reikia suprasti, kaipo socialė.

Nors Lietuvoj mainėsi viršūnės, vieton raudonikių vėliau įsivyravo baltukai, apačioje gi, giriose, dirbo ir veikė raudonikiai, vykindami savo, o ne ponų programą. Valstiečiai kariavo, gindami savo reikalus.

Raudonikių atsišaukimuose nerandame kurstymų prieš dvarininkus, jie dargi stengėsi, kad nebūtų naminių vaidų, rūpino pateisinti ir geron pusėn išaiškinti kai kuriuos bajorų darbus, sakė, kad Lietuvoj visur trukde rusai, bet dvarininkai jautė, kad tai jų priešai; kad nori atimti žemes iš ponų ir atiduoti valstiečiams, kad dabar bajorai, jas palydėję nustoja pirmenybės Lietuvos visuomenės gyvenime.

O apie raudonųjų vadus turime iš ponų tik biaurias žinias, tyčiojimus juodinimus. Apie Kalinauskį, kaip jau minėta sakydavę: «Kirvis neturįs pasigailėti bajoro kūdikio».

Taip pat apie kunigą Čepavičių bajorų pasakojama, būk skelbęs bajorų skerdimą ir deginimą.

Raudonikiai netikėjo į diplomatiją, mažiau tedavė jai vertybės. Jie nelaukė, kad Europos karaliai ateitų pagalbon, bet tikėjosi, kad ateis Europos revoliucionieriai talkon, jie laukė atvykstant italų vienytojo Juozo Garibaldžio su savo draugais.

---

[1]) Limanowski 203, 440, 443, 298—9, 387.

[2]) Apie Mackevičių esu parašęs atskirą knygutę.

Su juo buvo susitaręs Žemaičių vaivoda Sierakauskas.

Iš Europos, per jos revoliucionierius jie tikėjosi gauti ginklų tarp kita ko jų turėjo parūpinti Bakuninas iš Anglijos. Garibaldiniai neatėjo, ginklai gi pateko į svetimas rankas. Iš Anglijos Baltomis jūromis gabeno juos laivas, turėjo atvykti į Palangą, o pakeliui dingo.

Europos valdovai nė ne manė padėti, o prūsų karalius tik rusų carui ėjo talkon.

Taigi bajorams nepatiko raudonojo Lietuvių Komiteto veikimas. Jie žinojo, kas ten darosi. Turėjo saviškių ar artesnių sau žmonių jo tarpe. Ir stengėsi kaip nors jį išsklaidyti, nes pavojingas buvo jiems.

Kilo ginčai ir nesusipratimai pačiame Komitete, gal būti, ne be ponų talkos. Greitai jisai susilpo visai. Keletą jo narių rusų valdžia iškėlė kitur: nėra žinios — ar tai buvo priepuolis, ar bajorams rūpinantis buvo tai padaryta; kiti gi turėjo pasitraukti į užsienį.

Liko iš rimtesniųjų tik vienas Kalinauskas kariauti su bajorų organizacija, su Lenkijos atstovu Du-Laurensu, būreliai miškuose, o pas jį tuščia kasa.

Ir likosi jam be kovos pasitraukti, užleidus vadovauti bajorams, pačiam gi pasiėmus gyvą darbą žmonių tarpe ir tenai savo siekimus vykinant.

VI.

Baltukai.

Raudonikių bruzdėjimas buvo bajorams baisus. Ir, kaip jau minėta, vasario 1863 m. 7 d. susirinko Vilniuje Lietuvos bajorvedžiai, tarpininkai (valstiečių komisarai). Jie nutarė įkurti savo valdžią, kuri gintų jų reikalus, o priklausytų nuo Varšuvos.

Iš pradžių buvo jie paskyrę vieną diktatorių visai Lietuvai ir jau buvo išrinkę juo Geištarą[1]), bet tasai atsisakė, todel, sudarė valdžią iš 6 žmonių: J. Geištaro, Gedraičio, Jelenskio, Oskierkos, Lopačinskio, Kenevičiaus. Pirmininku išrinkta Geištaras.

Lietuvos bajorai tuojau davė žinoti Varšuvos bajorams (baltukų direkcijai), kurie dar valdžios neturėjo, ir susižinojo su raudonikiais, kurie tuomet jau buvo valdžioje. Jie paaiškino, kam sudarė savo organizaciją: raudonikis Kalinauskas veikiąs prieš bajorus, norįs Lietuvą nuo Lenkijos atskirti. Jie iš savo pusės papeikė Varšuvoje pradėtąjį sukilimą.

Pirmuoju Lietuvos bajorų raštu buvo knygelė „Lietuvio Balsas“ („Głos Litwina“) Oskierkos ir Geištaro parašyta, kur įrodinėjama unijos reikalingumas.

Varšuvoj, kaip jau buvo sakyta, valdžioje sėdėjo tuo tarpu raudonikiai, berods ir jie stovėjo už uniją, bet dvarininkų dar nelabai taip paisė. Sausio 29 d. jie išleido atsišaukimą, kur paskelbė sukilimą ir išdėstė savo programą. Veltui Lietuvos bajorai siuntė į Varšuvą reikalavimą palaukti su sukilimu, tarp kito nurodinėdami, kad reikalavimas duoti valstiečiams žemės, tai jau esant nebe politinė revoliucija, o socialė pervarta. Visgi Lietuvos bajorai norėjo suseiti su Varšuvos valdžia, kuriai taip pat nepatiko Lietuvos raudonikiai: jie visi buvo separatistai, nenorį pripažinti Varšuvos viršenybės. Todel Lenkų Tautos valdžia, nors ir raudona, velijo suseiti su Lietuvos bajorais. Jie pasiūlė, kad Lietuvos valdžia būtų tik Varšuvinės skyrius, ir ši su džiaugsmu sutiko su tuo. Lietuvos valdžia pasivadino „Skyrius, valdąs Lietuvos provincijas“. Varšuva davinėjo bendrus nurodymus, bet į

[1]) Przyborowskis (ZLS.) tvirtina, kad Starzynskį, bet tas pateko į pirmiau minėtąjį bajorų komitetą.

Skyriaus vidaus reikalus nesikišo. Į „Skyrių“ Varšuva paskyrė tuos visus, kuriuos jau buvo išrinkę bajorai[1]).

Skyrius turėjo Varšuvoje savo sekretorių Lietuvos reikalams atstovauti prie Lenkų valdžios. Juo buvo Przybylskis, nesenai dar raudonikis, ką tik pabėgęs iš Rusijos ir gyvenęs Varšuvoje. Apie jo veikimą neturime jokių žinių. Varšuva gi turėjo savo komisarą Vilniuje, seniaus pasiųstąjį jau minėtąjį, Du-Laurensą, kuris turėjo lygų balsą su kitais valdžios nariais. Skyrius susitvarkęs, gavęs Varšuvos patvirtinimą, nutarė panaikinti Lietuvos Komitetą ir apie tat pranešė jam kovo 10—11 d.

Kalinauskis priešinos tam, bet baltukai ėmė grasyti jam nubausią už neklausymą, žadėjo įdėti į užsienio laikraščius, kad jie esą neklausę ir tėvynės išdavikai, su jais atsilyginsią rusai, taigi tuo tarpu, jų nežudą del priešinimosi.

Kalinauskis su savo draugais, kiek pasiginčiję, pasidavė. Kasoj pinigų nėra, o jų turi užtektinai dvarininkai. Ir pasitraukė patys.

Baltukai, patekę prie valdžios, stengėsi pašalinti visus raudonikius iš Vilniaus, kad jiems netrukdytų sostinėje, išsiuntinėjo į provinciją agituoti, i būrelius kariauti, valdymą gi visą visoj Lietuvoje sau pasiėmė, ir pasidalijo tarp savęs visas vietas.

Kalinauskas sutiko išvažiuoti į sodžių, norėjo eiti į pačią liaudį. Nuvyko į Gardino gub., kur gerai pastatė savo organizaciją.

Pirmame savo atsišaukime, išleistame 1863 m. kovo 31 d., pilname lenkiško patriotizmo, Skyrius rodo, kad bajorai norėję duoti valstiečiams žemę, bet rusų valdžia neleidusi.

Naujoji valdžia perėmė ir visa tai, ką buvo palikę jiems raudonikiai — pradėtąjį sukilimą, ginklų gabenimą, spaustuvę.

Jie leido ir toliau «Laisvės Veliavą», bet beišėjo po jais vienas numeris (3), taip pat «Žinių iš kovos lauko» vienas numeris (7). Lietuvių kalba jiems padėjo rašyti geraširdis M. Akelaitis, rengti jiems atsišaukimus, giesmes, bet tik pirmoj pradžioj, dar besiruošiant į sukilimą.

Gyvenimas ir sukilimas ėjo savais keliais, ne kaip buvo manę bajorai. Ir jiems nebuvo patogu visuomet Varšuvos klausyti, kartais jos raudonikiams priešinos, o kartais ir susisiekti nebuvo lengva. Todel dažnai elgėsi savotiškai. Nors viduryje sėdi bajorai, o Lietuvos miškuose ir sodžiuose daugiausia veikia ir kariauja raudonikiai; Vilnius nustato vieną programą, o vikinama visai kitokia, kuri visai nepatinka centrui.

* * *

Baltukai — tai dvarininkų organizacija. Jie ėjo į sukilimą ginti savo reikalų, kad revoliucija dvarų nenuskriaustų. Gal būti, buvo tai žmonės geri, atsidavę reikalui, bet baikštūs ir į viską žiūrinti dvarininkų akimis. Jie davė pinigus, taigi ir norėjo, kad juos vartotų taip, kaip jiems tinkama. Buvo ir tokių jų tarpe, kurie širdyje buvo prieš sukilimą ir tik del akių pildė raudonikių ir šiaip sukilėlių reikalavimus[2]). Kiti baltukų vadai vėliau prisipažino, jog del to ėjo į sukilimą, kad sulaikius raudonikius, kad juos pažabojus ir jiems neleidus Lietuvoj įsigalėti[3]).

Skirdami sukilimui savo vietininkus ir valdininkus, šiems nenorint priimti tos vietos, sakydavo kartais, jog tuomet turėsią paskirti kokį raudonikį, taip Jelenskis gązdino vieną bajorų Borzobogatą, Kalinauskio šalininką.

---

[1]) Kenevičius buvo išvažiavęs į Kazanių Pavolgio valstiečių kelti, jam grįžus jis būtų narių, bet jis Lietuvon nebegrįžo.

[2]) Kalbama apie Jelenskį (M. M. 1865 Nr. 383 p. 58 - 68)

[3]) Ten pat 105—112, Cieišlaro atsiminimai. J. Gieysztor. Pamiętniki). I 121—7.

Jie bijojo plataus sukilimo, o reikia apie tat kalbėti.

Jie mėgino ir su rusų valdžia dviveidę politiką varyti: jie norėjo sukilimu prispirti ją prie nusileidimo, gązdindami revoliucija, o patį sukilimą stengėsi prilaikyti tiek, kad būtų galima sulaukti iš Europos įsikišimo.

Dargi kątik baltukams užėmus valdžią, Jelenskis išleido įsakymą, kad sukilėliai vengtų mūšių, o tik del akių bruzdėtų.

Viena tų laikų veikėja yra pasakiusi apie baltukus: „Ir matau tuos sukilėlius šviečiant, lyg šv. Jono vabalėlius; miršta nuo bado ir šalčio, ir stato viską iš naujo, o kankynės yra pamatu. O čia, greta, patogiai miega, nesirūpindami rytoju, tarp žirklių ir peilio, bailūs avinai"..

Jie padarė iš sukilimo žaislą. Jie norėjo visą tat apversti lenkų reikalų papuošalu Lietuvoje.

Jau savo pirmame atsišaukime (kovo 31 d.) baltukai daugiausiai kalba apie tautinį lenkų persekiojimą, apie universiteto uždarymą, tikybos persekiojimą, o valstiečiams nurodo, jog po lenkais buvę jiems geriau, jiems gi iš savęs nežada nieko. Kitame atsišaukime praneša, jog jie yra teisėtoji valdžia, kad valstiečiai nedarytų sukilimų be jos žinios.

Jie šaukė į kovą visą istorinę Lietuvą, kaipo Lenkijos dalį, o sukilo tik grynoji etnografinė Lietuva, bet tai ne jų nuopelnas, o raudonikių.

Baltukai stengėsi priduoti sukilimui lenkiškai-patriotinę spalvą.— Paveizdan, susižinojimuose paroliu, kad pažinus savuosius, buvo tarp kito ko toki žodžiai: vienas sako „Vladislavas", kitas atsako „Jadvyga".

Vienas sukilėlių vadų (Vislouchas vardu — raudonikis) pyko ant Skyriaus, kam jis siuntė į mišką konfederates (lenku raguotas kepures) ir tautines juostas, o jis reikalavo batų, ginklų, šovinių[1]), o tų nedavė.

Baltukai nekėlė liaudies. Visi tie žmonės, kurie išėjo į mišką ir išvedė žmones, buvo vis raudonikiai (Narbutas, Vislouchas, Mackevičius, Vrublevskis ir t. t.) ir nėvieno didesnio baltuko. Tik vėliaus, paėmę valdžią į savo rankas, jie pradėjo rengti žmones. Pirmasis ir paskutinis didelis jų pasiųstasis vadas — tai Sierakauskas, ir tas pats buvo raudonikis, raudonikiu jau pirmiau numatytas, o su jais ėjo delto, kad reikėjo būti Lietuvos kariuomenės vadu, o į politiką jis nesikišo, kaipo oficierius, bet agituodamas žmonių tarpe, jis visur buvo susidėjęs su raudonikiais, juos palaikė, jų programą vykino[2]).

Baltukai perėmė Vilniuje raudonikių spaustuvę, leido toliaus jų lapelius „Laisvės vėliavą" (išleido Nr. 3) ir „Žinios iš mušių lauko" (Nr. 7), šiaip ir čia judrumo neparodė. Gudų gi šaliai neišleido nieko, leido toliaus Kalinauskas pats sau, Baltstogėje.

Jie nekėlė liaudies. Nieko nedarė žmonėms pakilti, liovėsi darę propagandą. Jeigu kas iš vadų drąsiau ką darydavo, tai jį papeikdavo, o liaudies vadus, norinčius išjudinti mases, stengėsi prašalinti. Nebausta tų išsišokimų, kuriuos dažnai dasileisdavo prieš liaudį[3]). Jie atmetė mintį, kad sukėlus visus sodiečius.

Lietuva, kaipo vienetas, nerupėjo. Jie norėjo prijungti Lietuvą prie Lenkijos, o negalėdami to padaryti iš karto, atidavinėdavo dalimis Lietuvą lenkams. Vienas baltukų vadų, Geištaras, šitaip pasakoja apie raudonikių ginčus su lenkais del Lietuvos sienų: «Del pietų Gardino gub. pavietų ginčijosi Vilniaus Komitetas (raudonikiai) su Tautos Valdžia (Varšuva); ši norėjo juos įjungti į Lenkiją, o lietuviai spyrėsi prie Lietuvos čielybės. Pirmas mūsų (baltukų) darbas buvo palikti Valdžios nuožiūrai, kad gali, jeigu nori,

[1]) M. M. 1863 Nr. 299 l. 87.

[2]) Limanowski 247 (Apie jį čia nerašau plačiau, nes turiu parašęs atskirą knygutę).

[3]) Limanowski 247.

apimti ir visą Gardino gubernijį, kuri yra tarp Vilniaus ir Varšuvos, taigi valdžios įsakymai gali tenai anksčiau ateiti iš Varšuvos. Nes mes (baltukai) skaitėme save už vieną su Lenkija, o ėjo čionai apie greitumą, apie žinojimą vietos sąlygų. Norėjome naikinti tą separatizmą, kuris yra viena iš amžinų mūsų kliaudžių, o kuriąja mes, lietuviai, ypatingai atsižymime[1])».

Bet ta pati Varšuva nevisuomet patiko baltukams, kartais jai priešinos. Jeigu valdžioje sėdi raudonikiai, jeigu paskui ima viršų teroristai, tuomet nebeklauso jos.

Pavyzdžiui, Varšuva prisakė organizuoti liaudį, liepė įvesti greitus teismus išdavikams, sudaryti žandarų būrelius. Žandarams buvo leista nuteisti mirtim ir tuojaus savo sprendimą išpildyti. Nuo tokių teismų kuo daugiausiai galėjo nukentėti bajorai. Delto Lietuvos baltukai atmaino tą jų valdžios prisakymą: jie leido žandarams tik tą nužudyti, ką jie prisakys. Kalinauskas, žinoma buvo kitokios, negu bajorai, nuomonės[2]).

Varšuva labiau ir labiau nepatiko net Lietuvos Skyriui (baltukams). O įvykusios buvo permainos Varšuvoj ir pačiame Vilniuje. Tenai ėmė viršų šalininkai revoliucinių priemonių. Be to, nutarta viską labiaus centralizuoti.

Lietuvoje baltukai nepajėgė paimti judėjimą į savo rankas. Turėjo grįžti raudonikiai į Vilnių ir padėti tvarkyti. Varšuva sumanė ir Lietuvoj paimti judėjimą visai į savo rankas. Raudonikiai, sutikdami su anų taktika ir priemonėmis, nenorėjo pasiduoti Varšuvai, stovėjo už nepriklausomybę, baltukai vėl pasidavė Varšuvai. Skyrius nuo gegužės mėn. ėmė vadintis «Vykdomasis Skyrius».

Lenkų atstovas Lietuvoj buvo kaip ir viršininkas[3]), nepriklausomas nuo Skyriaus. Raudonikiai naudodamies tuom, kad Du-Laurens išvažiavo ir savo įgaliojimą atidavė Kalinauskiui, panorėjo liepos mėn. pravesti pilną Lietuvos atskyrimą nuo Lenkijos, spyrė prie to baltukus, bet jie vistiek nedrįso padaryti tokio perdrąsaus žingsnio. Vienas iš raudonikių sakė jiems: «Gana tos pasyvės rolės; Varšuva nesupranta mūsų reikmenų, patys turime galvoti apie Lietuvos labą, nutarkime čia visi susirinkusieji pertraukti prigulėjimo ryšius, kuris mus žudo». Baltukai nedrįso[4]).

Nuo rugp. mėn. jie atidavė Lenkijai visą Gardino gub. Lietuvos baltukai, varydami diplomatiją ir jąja labiaus pasitikėdami, bet gi šnairavo į Varšuvą. Užmezgus jai ryšius su anglų-prancūzų diplomatija, net Lietuvos bajorai bijojo, kad Varšuva ją apvils ar užmirš, dėlto panorėjo turėti savo atstovą tenai, užsienyje, kur buvo tik dideli ponai atstovais. Bet Lenkų «Tautos Valdžia» nesutiko ant to, leido paskirti tik sekretorių prie vyriausio diplomatijos agento kun. Čartoryskio; indomu ir tikslas, kuriam tat buvo reikalinga: Lietuvos bajorai bijojo, kad jisai neatskirtų Lietuvos nuo Lenkijos ir visai neužmirštų Lietuvos[5]).

Talkos iš svetur neatvyko, reikėjo savo pečiais nešti visą sukilimo naštą, o ji be žmonių buvo nepakeliama. Bajorai nepajėgė jų pakelti, galėjo tik trukdyti.

Atvyko Muravjovas ir ėmė labiaus gaudyti sukilėlius. Ir neilgai besilaikė baltukų valdžia. Pamatė ir baltukai, jog nieko nepadarys vieni, kad yra jų tarpe suimtųjų. Todėl už dviejų mėn. vėl įsileido į savo tarpą raudonikius. Valdžia buvo maišyta: Geištaras, Morikoni, Małachowski, Juozas Kalinauskas, K. Kalinauskas, Lopacinskis, Algirdas Vagneris. Bet greitai ir jisai iškriko: rusai išgaudė daugumą.

---

[1]) Geištaras, I 252.
[2]) Geištaras, II, 52—3.
[3]) Geištaras, parodymai (Iš Mur. Muz.).
[4]) Geištaro atsiminimai II, 62—8.
[5]) Limanowski, 379, Giller I 161—2.

1863 m. baigiantis, beliko keletas raudonikių, kurie buvo pripratę slapstyties: K. Kalinauskas, T. Dalevski. Viska daré vienas Kalinauskas, jam vienam teko palaikyti sukilimą, duoti prisakymus apie būrelių paleidimą, apie kovą su Muravjovo priemonėmis.

Jisai buvo vienintėlis Lietuvos diktatorius, kol jo paties nepagavo 1864 m. pradžioje.

VII.

Sukilimo pradžia 1863 m. ir vakarų valstybės.

Lenkijos raudonikiai jau 1862 m. baigiantis matė, jog sukilimas yra neišvengiamas. Bajorai-atgaleiviai su Vielopolskiu nori prašalinti ar net sunaikinti visus sau atžagarius žmones, dargi nutarė surinkti visą jaunimą ir, atidavus į rekrutus, išvežti jį svetur. 1862 m. gruodžio mėn. Varšuvoj raudonikiai kalbėjo apie sukilimą, skyrė jam laiką; vieni tarė apie sausį, bet atmetus, apsistojo ant gegužės. Jau padalinta sukilimo plotai į 5 sritis. Tarp jų visa Lietuva atiteko vadauti Z. Sierakauskiui. Užnemunė (Suvalkija) priskirta prie Plocko, kur vadavo Čapskis. Be to jau dabar rūpinos gauti ginklų, vieni gavo (bent žadėta) Italuose, kiti supirkinėjo Angluose per tam tikrus agentus.

Vielopolskis, pajutęs apie tai, pagreitino nenoromis sukilimą: —jisai prisakė 1863 m. sausio 15-16 imti naujokus (rekrutus), kad neitų į sukilimą, todėl reikėjo esamomis jėgomis sukilti, naujokus paslėpti ir paskirti sukilimą anksčiaus, negu buvo nutarę, sausio 22 d. Pirmuose tos dienos atsišaukimuose Lietuvos vardas visai neminimas.

Visos lenkų sukilėlių jėgos turėjo susirinkti Plocke, o iš ten eiti ant Varšuvos ir į visas puses. Plocke turėjo pasisakyti Laikinoji Tautinė Valdžia (iš tautos Centro Komiteto). Pradžia visai nepavyko, ypač pačiame Plocke. Iš užsienių pirmieji ginklai perimti, ar sulaikyti. Ginklų gauta tik atimtuose iš rusų sandėliuose ir iš pasienio sargų.

Lietuvoj buvo ramu, niekas nė krustelėjo. Tiktai iš Palenkės (Podlasie) išstumtieji sukilėlių būreliai vasario pradžioje pasirodė užnemunėje (Suvalkijoj), kiti metėsi per Nemuną, pasirodė tarp gudų ir lietuvių,

Lenkų turtingoji visuomenė pasipiktino ištikusiu sukilimu, ypač dvarininkai. Valstiečiai jiems nebedavė duoklių, lažų nėjo, bet į sukilimą irgi dar nėjo, o daugelyje vietų net padėjo rusams. Sukilėliai buvo vasario mėn. išblaškyti. Bajorai tarė, kad jau viskas pabaigta. Bet štai vasario viduryj baltiejei Galicijoj gavo iš Paryžiaus žinią, kad sukilimas gali laukti pagalbos iš Prancūzų. Jie tuojau siunčia atstovą patirti, kas atsitiko, kad dabar jau patys prancūzai pradeda kalbėti apie sukilimo reikalingumą. Delto siunčia savo įgaliotini patirti. Prancūzų valdžios žmogus (vienas jų—Valevski—buvo lenkas), pareiškė, kad lenkai turi 1) pradėti tautinį, ne revoliucinį karą, 2) reikalauti, kad Lietuva būtų prijungta prie Lenkijos. Todėl tas lenkų atstovas grįžęs patarė baltiemsiems, jog reikia dabar jiems kurti sukilimo organizaciją, ir kad jie pasistengtų paimti valdžią prasidėjusiame sukilime į savo rankas. Lengva tat buvo padaryti, nes raudonikiai jau išsisėmė: socialė revoliiucija jų pradėtoji jau pasibaigė, toliau neis, baudžiavoms išnykus; o ir raudonikių nedaug beliko. Ir iš tikrųjų, po to labiau subruzdo bajorai, didėjo ramioji opozicija, tarp jų ir Lietuvoj, Varšuvos nurodymais, atsistatydino valstiečių komisarai (mirovyje posredniki). Išnykęs visai sukilimas Lenkijoj, ir ką tik prasidėjęs Lietuvoje, pradeda vėl atsigauti.

Europos politika, valstybių santykiai atsimušė į sukilimo klotį.

Artimiausi — P r ū s a i norėjo iš to sukilimo pelnyti. Žymi yra tame nusistatyme Bismarkio rolė. Jisai buvo prūsų pasiuntiniu Petrapilyje, paskui

buvo numatytas Prūsų ministerių pirmininku, bet pirm negu pradėti savo darbą pabuvo 3 mėn. Paryžiuje, kad pažinus geriau prancūzų politiką. Būdamas Petrapilyje, jis pastebėjo dvi srovi kas link Prūsų: caras stovėjo už susiartinimą su prūsais, jo gi užsienio reikalų ministeris Gorčakovas už tai, kad artinties su prancūzais, kad lenkams nusileisti, nes skaitėsi su Europos valstybių nuomone, ypač prancūzų.

Bismarkis gi tarė, jog ar šiokiu ar tokiu būdu turi būti nauda Prūsams. Jis pats buvo siūlęs 1863 m. pradžioje vienam lenkų baltujų atstovui Drezdene, kad lenkai viešai pareikštų, jog nenori būti po barbarais rusais, o velija vokiečius; tuomet prūsai užimtų juostą iki Vyslos-Narevo upių. Žinoma, tas pasiūlymas buvo atmestas, tuomet Bismarkis kreipėsi į rusus, tikėdamas iš jų pelnyti tą pačią.

Tasai sukilimas berods pagelbėjo Bismarkiui vidaus politikos painiuose; padėjo rasti išėjimą iš vidaus kovų su liberalų opozicija. Jisai apstato sieną nuo rusų, kad niekas negabentų ginklų, nenešiotų raštų, pasiūlė rusams savo pagelbą numalšinti sukilėliams. Caro vietininkas Varšuvoj nustebo iš tos pagalbos, bet Petrapilyj priėmė tą pasiūlymą. Konvencija (sutartis) pasirašyta 1863 m. vasario 8 d. (27-I) Nesunku buvo tai atsiekti, nes Bismarkis jau pirmiau buvo įtikinęs carą, jog rusų nusileidimas lenkams, jiems autonomijos davimas, yra pavojingas ir prūsams ir rusams.

Šitąja konvencija rusams leista vytis sukilėlius, kaipo plėšikų gaujas, vytis net Prūsų žemėje, už 3 mylių nuo sienos naudotis prūsų gelžkeliu kariūmenei vežti, abi pusi prisižadėjo pranešti apie kitų valstybių užmačias lenkų klausime. Rusams vėliau nereikėjo naudotis tąja konvencija, pergalėjo patys vieni, ir Europos kišimosi visgi buvo išsigandę. Bismarkio tikslas, darant konvenciją, buvo toks: rūsai bus dėkingi už talką, o jeigu jie patys vieni lenkų nepergalėtų, ko ir laukė prūsai, tai, eidami rusams į talką, užimtų Lenkiją ir nebeišeitų, nes seniai svajojo apie Varšuvą, o opoziciją savo tuo laimėjimu numalšintų.

Prūsų liberalai — kraštutinė seimo opoziciją — žiūrėjo į lenkų klausimą šitaip. Negalima lenkams atiduoti prūsų užimtų žemių, bet ir nepridera dėtis su rusais sukilėliams malšinti, delto jie protestavo prieš konvenciją. Reikalavo iš Bismarkio paskelbti Rusų konvencijos tekstą, bet jis atsisakė rodyti; negavo jo ir kitų valstybių atstovai, berods vėliau Bismarkis rodė vienam—kitam pasiuntiniui, bet nežinia ar visą.

Prūsų valdžia (ir Bismarkis) nevienaip aiškino savo nusistatymą prieš lenkus, iš kurių kįląs Prūsams pavojus. Vėliau sako vieną sykį, lenkai užsinorėsią ir Dancigo, o jį atiduoti—tai reiškia Prūsams pražutį. Kitą sykį Bismarkis sakėsi, jog užemę lenkus, prūsai padarysią personalę uniją su Lenkija, taigi bus tik bendras karalius, bet nemanęs jų pasisavinti ir pavergti.

P r a n c ū z a i, dagirdę apie tą slaptą konvenciją, įnirto; todėl jie jau drąsiau palaiko sukilusių pusę, aiškiai sako lenkams, kad, pradėję sukilimą, jie turi jį pratęsti kiek ilgiau, už šešių savaičių būsiant iš prancūzų pagalba. Tuo tarpu Prūsai su rusais artinos, tos konvencijos nebenaikino, nors skelbė, kad jos nebėsą.

Prancūzai stengėsi viešai įtraukti į savo politikos tinklą kitas valstybes, bet taip, kad rūsų caras neužpyktų ant visados, su juom jie nenorėjo persiskirti. Todėl prancūzai kreipiasi į rusų carą gerais patarimais, siūlydami, kad jis sudarytų mažą Lenkiją, bet iš kitos pusės bijojo, kad caras pats gali savo valia nusileisti lenkams, ir tuomet prancūzai nieko nepelnytų lenkų akyse, dėlto tai patarimai carui buvo labai švelnūs.

Tuo pačiu reikalu prancūzai kreipėsi į austrus: šie leido padėti sukilėliams, bet, bijodami susikirtimo su rusais, nenorėjo perdaug kištis į tą reikalą.

Austrai, kurie varžėsi su prūsais dėl viršenybės Vokietijoj, nėjo prūsų pėdomis, leido iš Galicijos teikti pagalbos lenkams, bet nenorėjo toli užsivaryti, kad netektų atiduoti, jei nevisos Galicijos, tai bent Krokuvos. Todėl Austrai buvo prieš lenkų nepriklausomybę. Savo keliu rusų palaikymas, kurie drumsčia savo agentais Balkanuose, jiems buvo nepatogus.

Beto, Austrai, žiūrėdami į prancūzus, buvo tos nuomonės, jog prancūzų užsidegimas nuduotas, kad jie norėtų per lenkus iššaukti kivirčius Europoj, ir toj suirutėj užimti vieną vokiečių žemę—visą Pareinę. Žinoma, prancūzai, apie tai dagirdę, gynėsi, kad to jie nenorį, karštai įrodinėjo, kokia bus Europai nauda iš Lenkijos atstatymo.

Anglai visą laiką buvo atsargūs. Jie po senovei skersavo į rusus, nepatiko jiems ir prancūzai, kurie dar nesenai išgelbėjo rusus, todėl atsargiai tyrinėjo kiekvieną prancūzų ir rusų žingsnį. Jų susiartinimas anglams buvo nepageidaujamas.

Rusų-prūsų sutartis irgi nebuvo anglų interese, todėl griežtais reikalavimais prispyrė abi pusi prisižadėti sutartį atšaukti, arba bent nevykinti.

Bet visą spirimo naštą į rusus lenkų reikalu anglai stengiasi užkrauti ant prancūzų, kad tokiu būdu neįvyktų prancūzų-rusų santarvė. Patys anglai gana griežtai „draugiškais" patarimais nurodo carui, jog reikia geriau sutvarkyti Lenkijos santykiai, nes tai gresia pavojum visai Europai. Anglų atstovas Rusuose (Napier) išdėstė tokias savo nuomones lenkų klausimu. (Rašyta Petrapilyje 1863 IV 6 d., o gauta Londone 13 d.).

„Gali būti du išėjimu: pirmas — sudarant nedidelę Lenkiją, kaip ji buvo Vienos kongrese sudaryta, o antras — sudarant didelę istorinę Lenkiją.

Pirmasis sumanymas esąs visai galimas. Bet tai reikštų, kad vieni rusai aukautų, o prūsai ir austrai nepridėtų nieko. Prūsai ir austrai dargi bijotų nepriklausomos Lenkijos, kad paskui ji nesiveržtų į jų valstybes, norėdama išvaduoti savo tautiečius, ir stengtųsi atimti daugiau žemių iš rusų. Lenkija taptų revoliucijos lizdas. Ar galės kitos valstybes laiduoti, kad lenkai bus ramūs? To jos negalės padaryti.

Kiti norėtų didelės Lenkijos nuo Dniepro iki Vyslai, nuo Baltųjų iki Juodųjų jurių. Tai—svajonės, kurių laikosi ir Mieroslavskis ir Zamoiskis. Jų žemlapis, Paryžiuj išleistas, duodąs naujas plačiausias sienas. Jeigu Petrapilis paliktas carui, tai delto, kad tur būt lenkai nepasitarė su švedais. Anglų žvilgsniu, reikėtų tai atmesti. Tai būtų didelė agressyvė katalikų valstybė, pilna neapykantos prieš vokiečius ir rusus, simpatijų pilna prancūzams. Kuom būtų galima atsverti tą katalikų ir prancūzų iškilimą? Ir kam tiek daug plotų reikia atiduoti lenkams? Lietuviai, latviai, estai, mažrusiai, gudai — tai ne lenkai. Lenkai buvo juos užgrobę prievarta. Tie gyventojai ir nenori grįžti prie Lenkijos. Lenkai nori uždėti tuos pačius pančius ant kitų, kuriuos patys turėjo. Prancūzams gi bus tat naudinga, jie daeis iki Reinui, kol vokiečiai kariaus su lenkais.

Rusų caras ketina duoti konstituciją visai valstybei, taigi ir lenkai galės naudotis tomis teisėmis".

Iš kitos pusės, anglų atstovai ir konsulai renka informacijų, koks yra sukilimas. Iš pradžių jiems atrodė jisai socialistiniu, kad vakarų Europos revoliuciniņkai prie to yra prisidėję. Iš Lenkų toji socialistų dvasia galint išsiplėsti ir Rusijoj[1]).

Švedai akylai sekė tą sukilimą. Tie svajojo apie atsiėmimą tų žemių, kurias rusai buvo jiems pagavę. Švedų visuomenė buvo nusistačiusi prieš rusus; pats karalius aukoja pinigus lenkams, siūlo prancūzams 100.000 gerų

[1]) Anglų valdžia korespondencijos tuo klausimu paskelba 1914 m. Paryžiuje knygoje „Confidential correspondence of British government respecting the resurection in Poland 1863" editeat by Titus Filipovicz". Iš ten sėmiau tas žinias. Bet jų yra tik iki balandžio m.

kareivių karui prieš rusus. Bet tie taip ir neatsakė. Berods konservatyvių gaivalai nusistatę buvo prieš lenkus, įtardami, buk jie darą socialį pervartą. Bet ginklų buvo galima šiek-tiek gauti Šveduos.

Popiežius (Pijus IX) akyliai sekė Lenkijos įvykius. Pastebėjo, jog jau 1861 m. kurstytojai prie sukilimo naudojas bažnyčia ir tykyba; kai kuriems iš jo tarpo nepatiko broliavimasis su žydais tikybos dirvoje, nes Varšuvos žydai paaukavo Bernardinų bažnyčiai kryžių vieton rusų nulaužytojo per demonstraciją, už tai katalikai atsilygino žydams tuo, kad padovanojo jų sinagogai žibintuvą.

Gavęs žinią apie kruvinas demonstracijas Varšuvoj, Popiežius atlaikė mišias už užmuštuosius, rašo arcivyskupui paguodos laišką (1861.II. 6), ką rusų valdžia išaiškino taip, būk popiežius kurstąs prie sukilimo.

Rusų atstovas prie popiežiaus prašė jo atskiru savo raštu (breve) pasmerkti revoliucinius lenkų kunigų darbus, bet jis atsisakė taip padaryti, dargi nurodė rusų valdžios kaltę tose suirutėse. Popiežius prie tos progos stengės išgauti caro sutikimą turėti savo pasiuntinį (nuncijų) prie rusų valdžios, iš pradžių jis buvo sutikęs, bet paskui tą sutikimą atėmė atgal.

Gorčakovas ir vėliau per slaptai pasiųstąjį Osten-Sackeną stengėsi išgauti pasmerkimą iš popiežiaus, įtikinęs jį, kad kunigai platiną socializmą ir griauną visuomenės tvarką.

Balandžio mėn. popiežius prašo Austrų ciesoriaus užtarti lenkus-katalikus prieš pravoslavus. Rašo carui laišką, kuriame sako, jog negina kunigų už dalyvavimą politikoj, bet tame jų ištvirkime yra ir rusų valdžios kaltės.

Ištyrę dalykų stovį, a n g l a i, pritardami prancūzų pasiūlymui, įsikiša griežčiau ir bal. 10 1863 m. įteikė rusams aštresnę notą, kur nurodoma, jog reikia geriau sutvarkyti savo reikalus, nes suirutės gręsia visai Europai.

Caras pebugo; teisinos, jog tai Europos revoliucininkai kalti, kad pas jį ištiko sukilimas, ima svyruoti, ką daryti; galų gale išleido manifestą apie amnestiją (31. III./12. IV).

Nors tuo laiku kaip tik subruzdo Lietuvoj, bet lenkai tarė, kad jie gali taikintis su rusais, nes jiems žadama lengvenybės. Net lenkų raudonikiai ėmė svyruoti, ketino išsižadėti Lietuvos, norėjo padėti ginklus, nes masių negalėjo sukelti, kariavo vis bajorai—laisvanoriai, dalis miesto amatninkų, jaunimas, į rekrūtus nepaimtieji, o plačių minių nėra. Berods jų Centro Komitetas išleido daug skambantį atišaukimą, protestuojantį prieš carą, pakartojo senąjį norą užgrobti Lietuvą ir Gudiją[1]), bet jau patįs į savę netikėjo, gyveno viltim, kad išgelbėti gali tik Europa, įsikišus į karą jų pusėje.

Anglai, kišdamiesi į lenkų reikalą, anaiptol nesirūpino jų nepriklausomybe, jiems gaila buvo žmonių, rusų kankinamų ir žudomų. Dar seniaus (1862 m.) vienas iš darbuotojų seime (Derby) 1862 m. pasakė: „Anglų pareiga būtų prispirti lenkus klausyti rusų, jeigu jie norėtų išsivaduoti, kad ir savo jėgomis. Ne anglų dalykas atstatyti Lenkiją jos senose sienose, nes Lenkija rusų rankose yra apsilpninimas Prancuzų Europoje. Iš kitos gi pusės dažni Lenkijos sukilimai yra taip pat Anglijai naudingi, tos nelaimingosios tautos konvulsijos, kuri nei mirti, nei prisikelti iš numirusių negali, neleidžia Rusijai būti pavojinga. Išnykimas tėvynės meilės lenkų širdyse būtų didžiausia nelaimė Anglijai ir Austrijai, nes Rusija pasidarytų perstipri ir galėtų susitarti su Prancūzija[2])...

---

[1]) Grabiec Powstanie styczniowe 139–141.

[2]) Stella Savicki 39—41.

Prancūzams gi sukilusieji lenkai buvo tuo kabliu, kuriuo jie norėjo pritraukti rusus.

Europos revoliucijos darbuotojai, kurie matė Rusijos care Europos reakcijos šulą ir patys kariavo su savo despotizmu, buvo užsidegę tuo lenkų sukilimu, su pasigerėjimu sekė demonstracijas, kaipo kovų pradžią su caro despotizmu, o ypač prasidėjus sukilimui.

Dar 1858 m. Mazzini, pats ištremtas dėl kovos už italų nepriklausomybę, šaukė lenkus ruoštis prie sukilimo, pakartojo tai 1859 m.; ruošėsi į sukilimą ir steigė lenkų legioną Garibaldi, dargi Cuneo įsteigta 1861 m. karo mokykla sukilimo tikslams. Ir italų masonai daug prisidėjo prie italų išvadavimo, padėjo įsteigti lenkų masonų Rytus.

Bet jau 1862 m. Mazzini ir kai kurie rusų revoliucininkai pareiškė, jog negali žadėti pagalbos, nes nėra prisirengę.

Sukilėlių vadai tarėsi su Garibaldi, Marksu, Engelsu, Bakuninu, Hercenu, Kossutu; jie padėjo kiek galėjo, tai agituodami sukilimo naudai, tai ginklus pirkdami ar jų duodami, kiti, kaip Garibaldi, ketinęs buvo ateiti talkon su savo būriais.

Proudhon'as, kuris jau norėjo tuoj socializmą įvykinti, dargi nedarant politikos pervartų, pažiūrėjo kitomis akimis į sukilimą. „Lenkija, sako, katalikų šalis, naujųjų jazavitų židinys ir paskutinis popiežijos pylimas... Kokią naudą galėtume turėti mes, prancūzų, italų, belgų, vokiečių ir t. t. demokratai, iš Lenkijos atstatymo, jeigu ji neturi kito tikslo, kaip tikybos ir lenkų aristokratų pastiprinimą prieš revoliucijos siekimus[1])»...

Prudoną atstumdavo lenkų diplomatai — vis aristokratai, ir niekur nematė revoliucijos apačioj.

Europos revoliucininkų pagalba menka, sukilimo niekur nepadarė. Juo toliau, tuo labiau iro solidarumas tarp valstybių. Ir rusai, tai pajutę, galėjo atsigauti, ypač turėdami gerą prūsų talką.

Šaltiniai: Stella Sawicki. Dyplomacja Europejska w sprawie polskiej. Lwów 1894.

J. Klaczko. Studya dyplomatyczne. 1903 - 1904 m. Kraków.

Pelczar. Pijus IX a Polska.

VIII.

Sukilimas Lietuvoje.

1. Pavasary 1863 m.

Susirinkusiems Kaune Žemaičių bajorams 1863 m. sausio 20 d. pranešta, jog Varšuvos nutarimais sukilimo nebus. Lietuvoj praėjo ramiai rekrutų ėmimas. Žmonės nesiskubino bėgti į mišką, kuomet šalta, lapų nėra, nėra kur slėptis. O rusai ruošėsi malšinti būsimą sukilimą. Jie žinojo, jog Lietuvos liaudis šviesesnė, labiau susipratusi, negu Lenkuose, jog ta dirva čionai yra prirengta labiau, ėmė rūpintis liaudim, su jąja skaitytis, kreipiasi gudų kalba, stengiasi prieiti prie lietuvių liaudies, ketindama leisti laikraštį; valdžia jautė, kad tik eidama prieš bajorus, o palaikydama liaudį, gali šį tą laimėti. Nazimovas išleido įsakymą (1863 II. 7) apie sodžiaus sargybą, kur nurodoma ponų nedorumai, caro nuopelnai, todel tikisi, kad valstiečiai padės jam palaikyti tvarką.

Ruošėsi su ginklais nutildyti gręsiantį ištikti sukilimą. Lietuvoj stovėjo 1 korpusas pėstininkų (2 ir 3 divizijos), 1 divizija raitelių; išviso skaitėsi apie 60.000 žmonių, o iš tikrųjų gal buvo apie 30 — 40.000 žmonių.

[1]) „La Presse" 1861. IX. 23.

Būtų užtekę numalšinti Žemaičiams ir Aukštaičiams, jeigu būtų tvarka ir geras susisiekimas. Ta visa kariuomenė buvo išmėtyta aplink 3 tvirtoves — Dinaburką, Bobruiską, Brastą, — Lietuvos pasieniuose, tik viena buvo arti Lietuvos. Bet tais metais pavasary buvo blogas susisiekimas, o dar iš esamos kariuomenės reikėjo pasiųsti jos dalį į Lenkiją. Be to, toj rusų kariuomenėi buvo gana daug oficierių lietuvių ir lenkų, kuriais valdžia nepasitikėjo. Ir ištikro, oficierių dalis perėjo Lietuvon, kiti buvo perkelti Rusijon, o dar dalis liko kariuomenėje, taigi naujai atsiųstieji rusai ar likusieji neištikimi oficieriai negalėjo priduoti dvasios rusų kareiviams.

Laukiama sukilimo; mažas užpuolimas ant kareivių, kurie lydėjo naujokus apie Trakus, padarė didžiausios panikos (9./10. II).

Išsigando bajorai del to atsitikimo. Įtarė, kad tai bus raudonikių darbas, kurie kurstė prie atsiskyrimo nuo Lenkijos ir atėmimo žemės iš dvarininkų. Bajorai ima organizuotis, derasi su Varšuvos baltukais, kovoja su savo raudonikiais. Prašo Varšuvos palaukti, nedaryti sukilimo, bet jau pervėlu. Gyvenimas eina ne Varšuvos ponų nurodymais. Judėjimas prasidėjo. Jau buvo nutarta sukilimas Lietuvai bal. 30 d., o raudonikiai ir liaudis nelaukė, nes jau kovo viduryje ištiko kovos, vardan lažų panaikinimo ir žemės dalinimo.

Atsiranda pirmieji partizanai. Pirmiausia sukilo Paberžėj, Panevėžio par., kun. Antanas Mackevičius. Nelaukdamas bajorų nutarimo, pats paskelbė lenkų raudonikių manifestą apie sukilimą, apie žemę ir laisvę. Trauke su savo būriu rusų mušti[1]).

Kovo 20 d. apie Lydą surinko Liudvikas Narbutas smulkiuosius bajorus. Jis pats oficierius; išėjo į Rudnikų girią. Neilgai jis tekariavo. Esantieji ten sentikiai susekė jo stovyklą, užvedė rusų kariuomenę. Jis žuvo mūšyje. (30. III./11. IV).

Atsiranda ir daugiau mažesnių būrių, vis tai sutvarkyta ir išvesta į girias raudonikių, prieš bajorų norą.

Bruzda lietuvių dalys, ten kur žmonės su ponais jau kariavo bent kitoj šviesoj. Palaiko juos kunigai. Iš pradžių buvo tokių kunigų, kurie nekentė bajorų lenkų, nenorėjo nė manyti apie sukilimą, arba apie kokį kitą bendrą darbą su jais. Bet pamatę, jog iš Lenkijos eina balsai prieš tuos pačius bajorus, padeda sukilimui, eina į jį, nes jis žada žmonėms laisvę, žemę, o ponams viešpatavimo galą.

Bajorai, matydami, jog sulaikyti įvykių negalima, jog sukilimas eina prieš juos, nori pagriebti jo vadžias, o paskui traukti į savo pusę. Padarė pervartą, raudonikių komitetą išvaikė, atidavė Lietuvą Lenkams, pasivadindami save Lietuvos Skyrium.

Reikėjo dabar organizuoti taip sukilimą, kad būtų Lenkijai nauda, ir Lietuva patektų jai.

2. Lietuvos sienos. Sukilimo planas.

Prancūzams nurodant, rėžiama Lietuvos sienos. Sienos, anot jų, turi būti pažymėtos krauju; kur pasipils lenkų kraujas, ten ir bus Lenkija. Varšuva taip pat prašo Lietuvos sukilti. Juk Lietuva turi būti Lenkijos pylimu nuo rusų užplūdimo, jos krūtinė turi apginti Varšuvą, del kurios galtektų ir žūti.

Sukilimas ruošiama toliau. Vadu priimtas tas pats anksčiau raudonikių nužiūrėtasis Sierakauskis.

Jis išdirbo tokį sukilimo planą. Visa Lietuva ir Gudija turi sukilti iš karto; partizanų būriai turi pulti ant mažų rusų būrelių, juos sumušti ir

---

[1]) Apie Mackevičių esu parašęs atskirą biografiją.

atimti ginklus. Reikėjo paimti Dinaburko tvirtovę, silpnai ginamą. Sierakauskis, pats rusų generalinio štabo oficierius, mokėjo apžiūrėti tvirtoves, žinojo, kiek kur buvo rusų; žinodamas vietos partizanų jėgą, išskaičiavo, kad tai yra galimas daiktas paimti Dinaburką. O Guduose turi ko toliau nueiti sukilimo gaisras, visur žadėdamas valstiečiams laisvę ir žemę. Šiek tiek krauju pažymėjus sienas, reikia visas jegas suspiesti Žemaičiuose, iškur galima per Palangą susisiekti su plačiu pasauliu, gauti revoliucininkų ir ginklų, galima geriausiai gintis, vedant partizanų kovą.

Įvykiai nėjo taip kaip buvo sugalvota. Nepavyko su Dinaburku. Apie tą laiką, kaip ketinama buvo eiti į tvirtovę, rusai netolimais (apie Kreslaukį) gabeno ginklų transportą. Sukilėliai užpuolė jį ginklų atimti (25.·27 IV), bet nepavyko. Sukilėlių buryje buvo vieni bajorai; esantieji aplink burliai (sentikiai), pamatę jų daugybę, pranešė valdžiai ir užpuolikai, jau atėmusieji trumpam laikui ginklų transportą, buvo vėl sumušti, ginklus jiems atėmė, išgaudė juos, o jų tarpe ir jų vadą Leoną Zybergį-Plioterį.

Rusai valdininkai sukurstė burlius prieš bajorus, leido juos mušti ir plėšti. Trumpu laiku apiplėšta 34 dvarai, 14 sudeginta, į Dinaburką pristatytą surištų 120 bajorų.

Tokiu būdu, išgirdę apie užpuolimą, Dinaburke ėmė saugotis ir dabar nebuvo galima nė svajoti apie jo paėmimą.

Bet šitų burlių riaušių, primenančių senovės žakėrijas vakaruose ar Pugačiovą Rusuose, išsigando gretimi rusų dvarininkai ir valdininkai. Jie ėmė šaukti, juk tai bus pradžia socialei revoliucijai, kurią darant pati rusų valdžia. Nors tai padaryta prieš lenkus dvarininkus, bet gali tas gaisras išsiplėsti ir toliau į rusus; pačioj Europoj kilo trukšmas, dėl caro leistų skerdynių, už kurias jis dar apdovanojo burlius.

3. Lietuvos pasieniuose. Kazanius.

Tolimuose Guduose žymėjo Lenkų sieną. Mogiliovo gub. Gori-Gornuose vienas raudonikis Zvierždauskis darė užpuolimą ant mokyklos kasos, įgulos ginklų sandėlio (5-6. V). Dalyvavo tame būryj bajorai. Paėmę ginklų, pinigų, traukė atgal, platindami sukilimo idėją; gudai valstiečiai nepriėmė jos, nes ją skelbė bajorai, kuriai netikėjo; visur gaudė ponus, o prieš valstiečiaus nebuvo galima kariauti, nuo jų niekur nebuvo galima pasislėpti.

Sierakauskis ir kiti manė, jog bus galima iš ten perkelti sukilimą į pačią Rusiją, sukelti valstiečius vardan žemės ir laisvės.

Raudonikiai jau seniau galvojo apie tai, ir net tarėsi su rusų revoliucininkais. Buvo jų tarpe tokių žmonių svajotojų; jie gyveno patys vieni, prie liaudies prieiti negalėjo, nepajėgė net valstiečių išjudinti. Apie Kazanių gegužės viduryj daro sukilimą lietuviai ir lenkai. Čionai, kur gyvena daugumą totorių, kur yra daug universito jaunuomenės, kur sakėsi turint ryšių rusų draugija «Žemė ir Laisvė», buvo sumanyta sukelti Kazaniaus totoriai, toliaus Pavolgiais kelti valstiečius, kur sako buvę dar senovės revoliucijų atsiminimų. Dabar daryta ten sukilimas Lietuvos Skyriaus pinigais. Sukilimą turėjo daryti rusų vardu, dargi rusų rankomis, tik tų rankų nebuvo. Sukėlus didesnį būrį būtų galima eiti ant Kazaniaus, paleisti politikos kalinius, gabenamus į Sibirą, užimti arsenalą, paimti ginklų pabriką ir t. t. Parašyta ir išspauzdinta «Aukso Gromata» — caro manifestas, kuris šaukia visus valstiečius sukilti prieš valdžią jam padėti suvaldyti ponus ir valdininkus. Žmonės turį nustoti eiti lažas, dykai jiems atiduodama žemė; kareivius paleidžiama namo; naikinama pagalvė. Valdžia turi išrinkti valsčiams valdybą ir atstovus, o atstovai paviete išrinks pavietų valdybą ir atstovus; ir gubernijoj daroma tas pats; iš jų išrinktieji atstovai sudarysią Maskvoje Valstybės Tarybą, kuri su caru valdysianti visą Rusiją.

Mėtė tą „gromatą" Tambovo, Riazaniaus, Tulos, Simbirsko, Penzos ir Saratovo gubernijose.

Bet neveizint į pastangas, Rusuose nebuvo galima iššaukti revoliucinio judėjimo, per tamsūs buvo ten žmonės.

4. Ginklai per Palangą.

Senai rūpintasi gauti ginklų Lietuvai iš užsienio, nes nebuvo galima tikėtis, kad pavyks daug jų gauti, užpuolant rusus kareivius, ar jų ginklų sandėlius atimant. Iš Prūsų buvo galima gauti nedaug, smukulio keliais, nes tenai net atsišaukimų išspauzdinti nepavykdavo. Reikėjo ieškoti geresnės vietos. Surado ją Londone. Tenai buvo lietuvių agentas—Demantavičius, o lenkų—Cvierčakevičius, kurie supirkinėjo ginklus sukilimui. Už pinigus, kuriuos jie turėjo, supirko vieną partiją ginklų — 1000 šautuvų, 759 kardų, 100.000 šovinių, 50 centn. parako ir t. t., surinkę laisvanorių įvairių tautų apie 150 žmonių, pasamdė garlaivį «Ward Jackson», su anglų kapitonu ir nutarė plaukti į Palangą. Tos ekspedicijos viršininku paskyrė Lapinskį, atsižymėjusį partizaną čerkesų kovose prieš rusus Kaukaze. Tarp tų laisvanorių įsipainiojo lenkų žydas (Tugendhold, o praminė save Stepas Poles)—rusų šnipas, kuris apie viską pranešdavo rusų valdžiai. Nuo jos nieko nebuvo paslėpta. Iš rusų revoliucininkų padėjo Bakuninas. Rusai ir vokiečiai tykojo ant kelio, darė kliūtis garlaiviui, jau prieš išplaukiant iš Londono. Prūsai ėmė saugoti visą jūros pakraštį nuo Klaipėdos iki Palangai, be to jie apstatė visą kraštą gana tankia sargyba. Palangoj laukė rusai-pėstininkai, tarp Klaipėdos ir Liepojaus skraidė du rusų karo laivu, o plačioj jūroj turėjo vytis ir gaudyti dar keletas laivų. Garlaivis kovo pradžioj išplaukė iš Londono, apsistojo Helsinborge, iš ten nuvyko į Kopenhagą. Kadangi pavasaris buvo ankstybas, ledus anksti paleido, rusų laivynas iš Kronštato galėjo laisvai skraidyti, tai Lapinskis manė nebeplaukti į Palangą, o įsteigti ginklų sandėlį Olando saloj, kuri priklausė švedams, o iš ten mažais laivais slapta gabenti žmones ir ginklus į Žemaičius. Anglas matydamas, jog gali įklimpti, slapta pabėgo, «Ward Jackson» persikėlė į Malmö (Šveduose). Šveduose priėmė revoliucininkus gerai, pasipylė iš visų pusių aukų. Kadangi rusai žinojo apie tą laivą ir darė kliūtis jam išplaukti, tai nupirkta kitas laivas, slapta persikelta ir išplaukė į jūrą. Priplaukus arti Klaipėdos, Lapinskis sumanė ir bandė nakty ten išlipti, bet ištikusi audra paskandino daug žmonių (19) iš pirmojo būrelio. Rusų sargyba tuoj pajuto, ir Lapinskis turėjo grįžti atgal. Ginklų taip ir nesulaukta Žemaičiuose.

5. Sierakauskio žygis.

Aptarus Vilniuje, kas reikia daryti, Sierakauskis per Velykas iškeliavo į Kauną, iš ten į Šėtą, kur ėmė rinkti po savim visus jau esančius sukilėlių būrius. Jam pasidavė Dluskis, kun. Mackevičius, Kalyška, Kušleika ir kiti. Jisai išdėstė čionai savo karo planą. Jisai norėjo iš Žemaičių padaryti branduolį kariuomenei, išmokinti ją, o paskui traukti žmones iš visų pusių. Pas jį tikrai tuo būdu susirinko didžiausias būrys.

Berinkdamas tuos būrelius, Sierakauskis nuvyko į Krementiškio girias apie Kedainius. Jau pačioj pradžioj buvo pas jį apie 300 žmonių. Jis apžiūrėjo savo kariuomenės ginklus — rado nedaug medžiojamų šautuvų, apie 20 raitelių, daugiausia gi buvo dalgiais ginkluotų. Dalgininkų tvarkymu buvo užsiėmęs Vivulskis. Sierakauskas atrado, jog partizanams tai geras ir pigus ginklas, kad, puldinėjant iš miškų, galima daug pikto rusams padaryti, todėl atkreipė į tai domesį, skyrė į dalgininkus rinktinius žmones. Čionai bebūdamas, sudarė štabą, paskirstė į dalis, padalino darbą tarp dalių. Balandžio 19 d. buvo prisieka tėvynei tarnauti ir ją ginti.

Visas tas pulkas traukė iš Kedainių apylinkės ant Vadaktų. Visas žygis—tai iškilminga procesija. Kunigai sutikdavo su iškilme, skambindami varpais, giedodami «Te Deum laudamus». Kiekvienoj vietoj skaitoma sukilėlių manifestas apie baudžiavų ir lažų panaikinimą, apie žemės atidavimą. Kunigai pritarė tam darbui, nes matė revoliucininkų, ponų priešų. Pakeliui pulkas augo ir augo, prisidėdavo vis naujų ir naujų žmonių. Nuėjo į Raguvos miškus, apsistojo abazu ties Ginetynių sodžium. Iš čia norėjo traukti į Dinaburko pusę, nes manė sudaryti tenai nepereinamą rusams užtvarą, kad turėjus laisvą susisiekimą su jūra.

Rusai, kurie stovėjo Ūkmergėje, gavo žinių, kad didelis sukilėlių pulkas yra apie Raguvą, todėl bal. 22 d. traukė į tas puses, pasiryžę neleisti jam pasitraukti į pusiauryčius. Buvo tai pirmas didesnis susidūrimas su rusais. Sierakauskis, gavęs žinių, jog jį vejas, nutarė užpulti rusus iš pasalų miške. Prie pat sodžiaus miške buvo balėta loma, ir per ją ėjo kelias. Šauliai atsistojo iš abiejų pusių kelio, vedami Kalyškos ir Antanevičiaus, o Sierakauskis pats su Mackevičium vedė dalgininkus užeiti rusam iš užpakalio, kaip ant jų užpuls iš šonų šauliai. Rusai, nežinodami nieko, ramiai ėjo keliu. Padaryta, kaip buvo sumanyta. Atsižymėjo Mackevičius su dalgininkais. Ėjo pasakomis tarp kito ko, kad jisai, norint nudurti jį vienam rusų kareiviui, pastūmė jį su ranka, pavertė ant žemės ir su pakaustyta koja sutruškino jam galvą. Žemaičių džiaugsmas neišpasakytas. Savo miškuose galėjo mušti reguliarės rusų armijos dalis, nes dideliems rusų pulkams neparanku buvo sukinties. Rusai gi nežinojo, su kuom mušasi. Sierakauskis pasivadinio Dolenga, ir tuo vardu buvo žinomas; tik jo artimieji žinojo tikrąją pavardę.

Iš čia sukilėlių pulkas pasuko į žiemius, į Karpių girią, apsistojo ties Kazokiškių sodžium, pakeliui prisidėjo dar keletas partizanų būrių — Liutkevičius, Kazakauskas nuo Ūkmergės. Čionai esant, užpuolė dar didesnis rusų būrys. Kova bal. 24 d. nedavė aiškių išvadų, rusai traukėsi atgal, jusdami, kad nepergalės, ir bijodami užpuolimo iš šonų, kaip aną sykį.

Sierakauskis traukė toliaus, apsistojo ties Vareikiais, o paskui ėjo į Indrioniškio miškus. Knebių dvarelyj, 2 myli nuo Anykščių, stovėjo ilgesnį laiką, tvarkėsi ir darė kareivių mankštymus. Vadai mokino partizanus, kaip apsieiti su savo ginklu, darė manevrus. Čia prisidėjo dar daugiau partizanų, kurių tarpe buvo ir oficierių. Susirinko jau po juom į 2500 žmonių, nes su agitacija, su revoliuciniais atsišaukimais traukė žmones.

Turint tiek žmonių, reikėjo jau galvoti apie kitokį savo karo jėgų padalinimą; vienoj krūvoj jau nebebuvo galima pasilikti. Visus pėstininkus padalino į batalionus, išviso jų buvo 9, kiekviename po 300 žmonių. Pirmas ir antras batalionas, vedami Žarskio ir Radavičiaus, sudarė Kalyškos partiją; buvo tai žmogus baigęs karo mokyklą, įkurta Cuneo (Italuose) sukilimo reikalams; kun. Mackevičius vedė trečią batalioną, ketvirtą — Antanevičius, penktą nežinoma kas, šeštą — Kazakauskas, septintą — Maleckis, aštuntą — Gasparavičius, devintą — Stanišauskis. Beveik visi vadai oficieriai iš rusų kariūmenės. Partizanai — žemaičių valstiečiai; tik vienas, devintas batalionas turėjo šautuvus, visi kiti — tik dalgius, kuriuos Sierakauskis teisingai laikė galingu ginklu žmonių rankose. Knebių lygumoj mokinama ir mankštinama kareiviai. Partizanai jau turėjo savo formą — pilkas milo švarkas, šikšninis diržas, juoda kepurė. Komanda ėjo lietuviškai; raitelių buvo maža, apie 20 žmonių, bene vienų bajorų. Tarp kareivių ir aplinkinių valstiečių laisvu laiku buvo varoma revoliucinė agitacija. Drausmė buvo gerai palaikoma; galėjo vyresnieji apsieiti be plakimo, mušimo, prieš tai buvo Sierakauskis, Mackevičius, nors kai kurie bajorai rado, kad mušimas esąs būtinai reikalingas.

Čionai bėsant, atėjo žinių apie atsitikimus ties Kreslaukiu; aišku buvo, kad dabar traukti į Dinaburko pusę pagalbon jau nebegalima. Reikėjo traukti stačiai į pajūrį. Dluskis, kuris tenai sukinosi, pranešė, jog Lapinskio laivas su ginklais jau stovįs Šveduose, kad reikia ateiti pasitikti. Beto, apie Knebių stovyklą žinojo rusai Vilniuje, ir jau pasiuntė Ganeckį sukilėlių mušti.

Gegužės 3 d. Sierakauskas apleidžia Knebius. Eidamas toliau, padalino savo kariuomenę į 3 grupes. Kairįjį sparną paėmė vesti Kalyška (1 ir 2 bat.) apie 500 žmonių, ėjo per Kupiškį ir Biržus, vidurį vedė pats Sierakauskis (4, 5, 7 ir 9 bat.) ant Subačiaus, Kamajų, Bapelių, dešinį sparną (3 ir 6 bat.) vedė Mackevičius, kuris atsiskyręs nuo vidurio, perėjus Šventąją upę, ir nuo čia traukė ant Rokiškio; visos trys grupės turėjo susieiti ties Madeikiais apie Biržus.

Pakelyj gaudavo maistą sodžiuose ar dvaruose. Mackevičius pas save buvo įvedęs, kad iš valstiečių, jeigu jie geruoju ir dykai neduoda, tai imti už pinigus, iš dvarų gi visuomet imti dykai.

Iš pradžių neaišku buvo, kodel vingiuojas Sierakauskis; daėjo iki Svedasų, išrodė lyg jis trauktų į Dinaburko pusę; spėjo, kad jis tuo manevru vilioja į šalį Ganeckį, o paskui staiga pasuks kairėn, į Biržų pusę.

Tris dienas tęsėsi jo kelias nuo Knebių iki Biržų. Pakeliuj tolesniame žygyje sutikdavo jį taip pat su iškilme; varpai skamba, girdėti bažnyčios giesmės, kunigas laimina, kitur (Salose) mergaitės barstė jam kelią ejerais. Skapiškyj žmonės gieda „Dievas mūsų gelbėtojas“. Prisidėdavo pas jį daugiau žmonių, negu galėjo priimti, nes trūko ginklų; pakeliuj pirkdavo dalgius, liepdavo perdirbti į durtuvus; sykį, mokėdamas vienam valstiečiui auksiniais pinigais iš paskirtų mokėti už ginklus, gabenamus iš užsienio, pasakė jam: lai tas auksas primena apie mūsų bajorų šykštumą.

Artinantis prie Biržų, kur žmonės buvo jau kitokios tikybos, reformatų, negelbėjo kreipimasis į jų kunigus. Arčiau Kuršo vokiečių baronai ginklavo savo girininkus rusams gelbėti ir sukilėliams mušti.

Sierakauskis, daėjęs iki Kamajų, staiga pasuko jr traukė į pusiaužiemius, į Biržų pusę. Dabar atsimainė fronto linija: Kalyška atsidūrė pryšakyj, praėjęs artimiausiu keliu, Sierakauskis viduryje, o Mackevičius, kuriam paskirta tolimiausias kelias, užpakaly.

Vyjusisis Ganeckis taip pat padalino savo kariūmenę į tris dalis; vijosi paskui, bet negalėjo visų pagauti, dargi buvo suklaidintas. Gegužės 7 d. Kalyška atvyko ties Madeikių sodžiu, netoli Biržų; jį užpuolė iš rusų pusės Merlinas, bet atėjus laiku Sierakauskiui, rusai buvo sumušti, su dideliais nuostoliais turėjo pasitraukti. Laukta Mackevičiaus, delto ir nepuolė Ganeckio, kurio tik dalys jau buvo pasirodžiusios.

Sierakauskis, apžiūrėjęs pozicijas, rado, jog ties Madeikiais netinkama vieta didesniam mūšiui, todėl pasitraukė prie Gudiškių sodžiaus, kur apsistojo tankaus miško pakraštyje.

Merlinas, sumuštas, prašo pagalbos iš Ganeckio, tas skubinai ėjo nakčia. Pasilsėjęs traukė į Gudiškių pusę, apie 11 val. ryto buvo jau arti sodžiaus, ir stengiasi apsupti Sierakauskį. Šis traukia į miško gilumą, apsistojo eikštėje, kur stovėjo girininko triobesiai. Pryšakį gynė klampus upelis, sparnus ir užpakalį — miško tankuma. Kairiąjį sparną sudarė Kalyška ir Stanišauskis 1, 2 ir 9 bat., vidurį — 7 ir 3 bat., ir 4-ojo dvi kuopi; dešinį sparną 4-ojo bat. 2 kuopi, o 5 batalijonas buvo rezerve. Staiga pasirodė Ganeckio grandinės. Iš pradžių, kol priešas persikėlė per tą klampūjį upelį ir griovius, turėjo daug nuostolių, o paskui, perėjus, jo padėtis virto geresnė. Šaudymas ėjo kelias valandas, nesykį susieidavo arti, kapodavos, durdavos; sukilėliai traukiasi į mišką gilyn, jau emė temti, pradėjo ne-

tikėtai snigti, iškilo pūga su lietu, rusai negalėjo vytis, ir Ganeckis su dideliais nuostoliais grįžo į Madeikius. O tuom tarpu mūšio laiku kulka sunkiai sužeidė Sierakauskį, kuomet jis atsiklaupęs po medžiu davinėjo įsakymus. Jis perdavė valdžią kitam — Laskauskui, savo štabo viršininkui. Sukilėliai, nepratę prie mūšių, nusiminę, tarė, jog jie pergalėti, dėlto ir traukėsi atgal, bet tą patį tarė apie save ir rusai: tokie dideli buvo jų nuostoliai.

Mackevičius atvyko, bet pervėlu, kad nusverti ką nors mūšyje ir pakelti ūpą.

Sako, būk Kalyška ir Mackevičius nenoriai klausę Sierakauskio, nesutikdami su jo karo planu, ir iš to vėliau jiedviem darė užmetinėjimus. Vėliau rusai užklupo netolimais viename dvare sužeistą Sierakauskį ir suėmę nusivežė į Vilnių.

Laskauskis per visą naktį rankiojo išblaškytuosius žmones; gegužės 9 d. surinkio visus, ką galėjo, ir apsistojęs ties Šniurkiškiais ėmė tvarkytis be baimės, kad juos rusai apsuptų.

Ganeckis pasitraukė atgal su daugybe sužeistų, bijodamas užpuolimo. Jo patruliai pagavo 9 bat. vadą Stanišauskį, kuris tuoj pasisakė, kas jis, kokia kariūmenė, kad vadas Dolenga yra žinomasis Sierakauskis, kad sukilėliai visai sumušti. Dabar Ganeckis vejas, užklupo netikėtai, sargybą suėmė, bet ji suspėjo duoti žinių stovyklai apie pavojų. Mackevičius narsiai išlaikė rusų atakas, gynė vežimą su sužeistaisiais, bet kiti jau ėmė trauktis. Rusai atsiėmė visą gurguolę, kurią buvo jiems paėmę sukilėliai ties Raguva, 2 vėliavi, kasą, raitelių vadą Labanauską ir apie 60 partizanų. Vieni būriai ejo paskui Laskauskio, kiti sekė Mackevičių.

Vėliau Kalyška ir Mackevičius kaltino Sierakauskį, kad jis savo taktika pražudęs juos, kad partizanai turi kariauti mažais būreliais, nes nematomi visur gali praslysti. Dabar jau visur veikė daug mažesni būreliai.

Nepasisekus pirmą sykį sudaryti didesnę kariūmenės dalį, teko dabar būreliams sklaidytis ir veikti pavieniu, pradėjus nuo kelių žmonių, o baigiant keliais šimtais.

Didžiausias judėjimas buvo Kauno gub. — toj Lietuvos dalyj, kur lietuviškai kalba.

6. Užnemunė.

Kitoniškiau, negu Žemaičiuose ar Aukštaičiuose, plėtėsi sukilimas užnemuniškės Lietuvos daly (Suvalkijoj). Ji visą XIX amž. prigulėjo Lenkams, ji visuomet lenkų ar Europos diplomatų planais turėtų būtinai įeiti į Lenkiją. Neturime įrodymų, kad būtų pastebėtas koks separatizmas nuo Varšuvos, kad trauktų prie Lietuvos, prie jos centro Vilniaus, užtat turime čionai atsišaukimų ir laikraštį lietuviškai rašyta. Užnemunė, vadinamoji tuomet Augustavo vaivadija, rišosi visais žvilgsniais tiesioginiai su Varšuva.

Jau 1863 m. pradžioj čionai bajorai buvo susirinkę ir nusistatę, kad sukilimo nebūtų. Baltųjų organizacija, gerai išsišakojusi tarp didesniųjų bajorų, buvo gana stipri; apimdavo ji didesnius dvarininkus; mažesnieji bajorai, ponų tarnautojai, valdininkų dalis dėjosi prie raudonikių; pinigų, žinoma, turėjo mažiau. Čionai nebuvo tokių griežtų skirtumų tarp tų dviejų sriovių, kaip buvo Varšuvoj; ką jau kalbėti apie Lietuvą. Daugiausiai juos skyrė taktikos, metodos klausimas — ne programos; štai dėlko, sukilimui ištikus, lengva abi srovi galėjo eiti išvien ir net susilieti.

Užnemunė buvo geriau aprūpinta ginklais. Gavo jų gana daug iš Prūsų, neveizint į jų valdžios kliudymą, gaudavo tik smukuliu, per vokiečius ar žydus, bet tik nedidelėmis partijomis.

Per Užnemunę, kur traukė gelžkelis į Europą, tuo ruožu ėjo susirašinėjimas su užsieniu.

Pirmas sukilėlių būrys susidarė Mariampolėje ir jos apielinkėje. Susimušė, berods be kloties, ties Čysta Buda vasario 2 d., tą mušį dar vadina mūšiu ties Pilviškiais.

Valstiečiai dar skersavo į tą sukilimą, berods prijaučia, bet dar laikosi atsargiai, nepasitiki bajorų darbu. Pavasary gi, nuo balandžio mėn. jau dedasi ir valstiečiai, net pradėjo patys vieni rinktis; atsižymėjo Špoko būrys. Užtatai bajorai greitu laiku galėjo sudaryti kavalerijos kuopą, nors didelio reikalo nebuvo — surinko arklių, žmonių, ginklų ir visų padarų. Vejami rusų, persikelia čionai lenkai, o paskui, nykstant Žemaičiuose sukilimui išsklaidytieji būreliai pereina Nemuną ir veikia čionai. Rusai gi, apsidirbę Žemaičiuose, gali labiau užgulti šitą šalį.

Kaip organizatorius, komisaro padėjėjas, veikė ir žinomas taipogi lietuvių raštuose M. Akelaitis. Jisai, kartais, persirėdęs vežėju, važinėja po visą Užnemunę, rūpinas ginklų pagaminimu, atsišaukimų rašymu ir t. t.[1]).

Atsižymėjo kaipo komisaras ir gabus partizanas Bronislovas Radžišauskas (pasivadinęs Ignacu Čynskiu). Sukilimas laikėsi čionai dar 1864 m.

„Augustavo vaivadijoj, sako vienas lenkų istorikas, ačiū lietuvių būdui, jo geležiniam ištrivojimui ir atkaklumui, buvo kiek geriaus, negu kur kitur", t. y.[2]) Lenkijoj.

Jau 1864 m. bajorai iškriko, ar emigravo. Mariampolėje buvo dar organizacija iš vienų valstiečių. Buvo pasienių sargyba, ėmė mokesčius, prispirtiną paskolą, sprendimus vykino, prižiūrėjo, kad žmonės klausytų tautinės valdžios. Užsiliko dar «raštų ekspeditūra», kuri mėtė atsišaukimus, lapelius, ėjo dviem kalbom (lietuvių ir lenkų) laikraštis «Žinios apie mūsų karą su Maskoliais»; iš čia jį išplatindavo vietoje, nusiųsdavo į Kauną, Prūsus ir t. t. 1864 m. jo buvo išėję 15.800 egz. Stebėtis tenka, jog prie Muravjovo lietuviai taip ilgai galėjo išlaikyti savo organizaciją.

Gegužės mėn. 1864 m. tik likučiai slapstėsi miškuose.

* * *

Sulyginimui duodame keletą skaičių apie kovas, remdamiesi rusų pranešimais:

Gardino gub.	pradėjo	1863	I.	11	d.	pabaigta	1863	m.	X	28.,	mūšių 48.
Vilniaus	„	„	II.	3.	„	„		X.	21.	„	38.
Suvalkų	„	„	I.	21.	„		1864	m.	IV.	22.	„ 17.
Kauno	„	„	II.	27.	„	„		VI.	23.	„	120.

Gardino gub. veikė dar būreliai perėję iš lenkų žemės, be to ten veikęs ir priruošęs dirvą raudonikis Kalinauskas.

Kauno gub. rusai priskaitė į 38 partizanų vadus.

Šaltiniai: 1) B. Limanowski. Historja powstania narodu polskiego. 1909. Lwów.

2) Przyborowski. a) Dzieje Roku 1863 t. I—IV, b) Ostatnie chwile powstania styczniowego. t. I-V.

3) Grabiec. Powstanie styczniowe. Kraków.

4) Giller A. Historja powstania polskiego, t. I-IV. Paryžiuj. 1867—71.

5) Briancew P. Polskij miateż. 1892. Vilnius.

6) Sidorov A. Polskoje vozstanije. 1903. Petrap.

7) I. Gieysztor. Pamiętniki, I-II. Vilniuje. 1913.

8) Giller A. Polska w walce. 1875. Kraków.

9) Ratč W. Sviedienija o polskom miateže 1863 g. Vilnius. 1867.

[1]) Apie Akelaitį esu parašęs atskirą raštą.

[2]) Przyborowski. Ostatnie chwile powstania styczn.

IX.

Europos diplomatai, sukilimui plėčiantis 1863—1864 m.

Rusų valdžia, matydama besiplėčiant sukilimą savo valdose, jausdama Europos spyrimą, buvo išsigandus, buvo net sutikus nusileisti vienai sukilėlių daliai — Lenkams, bet nieko nei duoti, nei žadėti Lietuvai. Rusų užsienių ministeris tuo laiku buvo labai švelnus. Bet patariant Bismarkiui, sužinojęs, jog Europos valsybių tarpe nėra vienybės, kad jos toliau žodžių neis, atsikunta iš nusiminimo ir pradeda elgtis kitaip, ir viduje ir svetur.

Viduje rusų valdžia pradeda kreiptis į savo visuomenę, žadina tautinius ir tikybinius jos jausmus, šaukia ją ginti tėvynės nuo svetimų priešų, kurie nori Rusiją sunaikinti, nori atimti «Rusų» žemes. Jos kurstomi pirmieji atsiliepia rusų bajorai Petrapily, paskui eina kiti, toliau seka popai ir t. t. Prasideda nacionalistinė agitacija inteligentijos tarpe. Rusų valdžia plačiai ruošiasi prie karo su Europos vakarais. Ji žinojo gerai, kad to karo nebus, bet nudavė, tikėdamos tąja kariūmene visai sugniaužti sukilimą. Lietuvai numalšinti buvo geras Muravjovas, žmogus žiaurus, žinomas atgaleivis.

Europos gi valstybės po senovės rašė notas. Birželio 17/18 įteikta po ilgų derybų didesnių valstybių nota, kur rusams pastatyta šeši punktai lenkų klausimui išrišti: 1) pilna amnestija, 2) 1815 m. konstitucija (taigi Lenkija be Lietuvos), 3) lenkų administracija Lenkijoi, 4) tikybos laisvė, 5) lenkų kalba mokyklose, teismuose, įstaigose, 6) taisyklingas rekrutų ėmimas. Lietuva, vadinas, palieka po rusais, o Lenkija tik gauna visai siaurą savyvaldą.

Gorčakovas, rusų užs. reik. minist., palaikomas ir kurstomas prūsų, matydamas Europoj nesantarvę, jau savo atsakyme griežtai protestuoja prieš Europos kišimąsi į vidaus rusų reikalus. Dar sykį buvo įteikta rusams bendra nota, bet šie rugs. 7 d. dar aštriau atsakė dėl to kišimosi. Rusų atsakymas paneša į tyčiojimąsi iš Europos diplomatų. Caras, įsitikinęs dabar, jog Europa nesikiš, jog karo nepaskelbs, matydamas, kad subruzdo rusų visuomenė, visą surinktą kariūmenę gali siųsti Lietuvos ir Lenkijos malšinti. Žiaurumai didėja, sukilimas eina silpnyn.

Pajutę savo jėgą, prūsai jau pradeda iškilti. Bismarkis praneša anglams, jog Europai paskelbus rusams karą, prūsai bus prispirti taip pat įsimaišyti, kad jie pakelsią anglų opią vietą — Šlezvigą. Anglai neberado reikalo kištis, ir visai padeda šalin lenkų klausimą.

Prancuzų kurstomas popiežius Pijus IX bando įsikišti į sukilimą, kviečia austrų ciesorių, kad eitų už lenkus prieš rusus. Birželio mėn. važiuoja jo pasiuntinys prie austrų ciesoriaus, tasai atsakė, kad lenkams padėsiąs, jeigu leis austrų interesai. Popiežius taip tikėjosi austrais, jog pranešė lenkams, kad už 2 mėn. austrai įeisią į Volynių. O vėliau, prašant lenkams iš popiežiaus pagalbos, atsakė: pagalvos, ką galima padaryti, bet gailisi, kad nieku negalįs padėti.

Į Europos reikalus įsikišo tolimosios Žiemių Amerikos Jungtinės Valstybės. Tenai buvo ištikęs sukilimas pietinės jų dalies prieš žiemius. Sukilimą palaikė anglai ir prancuzai, todėl Jungtinės Valstybės, tikėdamosi, jog joms reiks susidurti su anglais ir prancuzais, ėmė ieškoti talkininkų. Juo buvo rusų caras. Pradžia gerų santikių jau buvo užmegzta: iš rusų pigiai atpirko Aliaską. Apie liepos mėn. 1863 m. buvo padaryta gynimo-puolimo sąjunga tarp rusų ir Jungtinių Valstybių. Liepos 5 d. išplaukė iš Kronštato (prie Petrapilio) rusų karo laivynas į Ameriką; puikiai jį ten priėmė. Suruošta buvo daugybė iškilmių, kur gyrė carą — «išvaduotoją» valstiečių,

smerkė Lietuvos ir Lenkijos sukilėlius, gyrė rusus ir grumojo anglams ir prancuzams.

Suprantama, kad rusų valdžia gavus paspirtį iš Prūsų ir Jungtinių Amerikos valstybių, galėjo drąsiai priešintis anglų — prancuzų notoms, o ir tie, pajutę dar ir Amerikos įtaką, turėjo atližti ir nebesirūpinti sukilėliais.

Jau baigiantis 1863 m. (lapkr. mėn.) austrai atrado, jog jiems kištis į lenkų reikalą su rusais neverta: prancūzai tik kurstą kitus, o patys nori pirmieji išsisukti, toliaus bijojo karo su italų maištininku Garibaldžiu, be to, dar prūsai gali savaip sunaudoti tą austrų susidūrimą su rusais. Ir austrai apleido sukilėlius...

Napoleonas III pasiūlo sumanymą, kad lenkų klausimą reikėtų išspręsti kongrese, pakartojo senąją Gorčakovo mintį, bet dabar niekas jos nebesvarstė.

Paskui, 1864 m. sausio mėn. Napoleonas III siūlo anglams pripažinti lenkus kariaujančiąja šalim, o ne maištininkais, ir tą pasiūlymą anglai taip pat atmetė nesvarstę.

Austrai uždarė sienas, nebeleisdami partizanų ir ginklų į Lenkiją, nes apie tai buvo jų prašęs Bismarkis.

O jau 1864 m. kovo mėn. diplomatai visai nutilo kalbėti apie lenkus, nes niekas nenorėjo būti prancūzų „politikos įnagiu, o turėjo užtektinai savo rūpesčių.

Bajorai, buvusieji valdžioje, žinojo apie tą, vis dar tęsė karą. Sukilimas turėjo būti tik demonstracija Europos akyse. Jie laukė, prancūzų viliojami, kad žiemą 1863-64 m. ištiksiąs naujas pasaulinis karas, stengėsi tik iki kitų metų sukilimą pratęsti. Viltis pasirodė tuščia.

Gi Rusai turėjo dabar visai laisvas rankas.

Šaltiniai: Stella-Sawicki, minėtas veikalas; Pelczar: Pijus IX a Polska. 1914.

X. Y. Z. Kilka słów oswietlających przyczynę klęski 1863 r. Kraków. 1899.

X.

Sukilimo organizacija ir jėgos.

Sukilimo pradžioj rusų buvo Lietuvoj į 30—40 tūkstančių kareivių, o jau 1863 m. viduryj priskaitoma jų į 90.000. Kiek gi žmonių buvo pastatę sukilėliai? Apie tai mes neturime tikslių žinių, galima tik spėti. Tyrinėtojai jau tuomet ir dabar duoda įvairių įvairiausius skaičius. Vienas rusų tų laikų gadynės tyrinėtojas (Milovidovas) apskaitė sukilėlių Lietuvoj ir Guduose (su Užnemune) į 77.000. Ar gali būti tiek?

Lenkų istorikai remdamiesi dalyvių atsiminimais, skaito kitaip; jie atranda, jog kas mėnesį buvę nuo 3 iki 6 tūkstančių, bet skaičiaus neduodama. Taigi neapsiriksime, jeigu rusų cifrą sumažinsime 5—10 syk, tai bus ne 77.000, o tik 8—15 tūkstančių žmonių visoj Lietuvoj, abiem Nemuno pusėm. Neturime stebėtis, kad sukilėlių buvo tiek maža prieš rusų daugybę: tai buvo partizanai, kurie mažais, lengvais būreliais, tegalėdami veikti, darė eibių kariumenei ir neduodavo ramybės. Rusams gi tie užpuolikai iš pasalų atrodė skaitlingais. Tas pats būrys kitoj vietoj atrodė naujas.

Turime tik dvi kareivių rūši — raitelių, kurių buvo nedaug; juos sudarydavo bajorai, geriau apginkluoti, aprėdyti, bet didelės naudos, po balas, po miškus slėpdamiesi, duoti negalėjo, ir pėstininkų, kurių buvo dauguma. Pėstinkai buvo dvejopo ginklo—šauliai ir dalgininkai. Šauliai—

buvo geresnėj padėtyj — jie turėjo šautuvą — medžiojamą ar kareivių karabiną; buvo ten bajorų ir valstiečių.

Daugiausiai gi buvo dalgininkų. Piovėjų dalgiai virto durtuvais ar kapoklais. Žinovų nuomone, tasai artojų įnagis galėjo būti gerose rankose pavojingu ginklu. Mieroslavkis ir kiti karo meno žinovai, tyrinėję tą klausimą, išdirbo taisykles, kaip reikia su tokiu dalgiu pulti ar gintis. Ilgainiui įgyjant šautuvų, šaulių skaičius augo.

Buvo dar neskaitlinga žandarija. Jos dalykas — gadinti telegrafai, gaudyti šnipai ir t. t. Dažniausiai jie buvo raiti, bet nevisuomet.

Artilerijos nebuvo. Buvo berods jos nupirkta, ir ėjo su laisvanoriais iš Amerikos į Palangą, bet patrankos Lietuvon taip ir neatėjo. Dar buvo pranešama, jog viename mūšyje sukilėliai turėję mažas patrankas, falkonetus, o prie Alytaus rusų buvo sakoma, būk sukilėliai turėję medinę patranką, bet ji plyšus prie pirmo šūvio.

Sukilėlių formos nebuvo, nors jau Varšuva darė pastangas ją įvesti, bent rūpinos, kad būtų lenkų raguotos kepurės konfederatės; bajorai tiek daug vertino jas, kad siųsdavo kai kuriems būriems vieton ginklų.

Maistas buvo gaunamas vietoj; nereikėjo su savim vežiotis gurguolių, virtuvių. Maisto sandėliai — bajorų dvarai, ar valsčių magazinai. Kai kur iš anksto buvo maisto parūpinta, prigaminta. Raudonikiai emė iš ten dykai, prireikus ir iš valstiečių, bet jiems stengėsi mokėti pinigais. Taigi intendantūros, kaip paprastai esti partizanuose, galima sakyti, kaip ir nebuvo.

Opiausia vieta tai ginklų stoka. Jais pradėta rūpintis dar prieš sukilimą pradedant. Jau 1862 m. revoliuciniai komitetai dirbo pikes, taisė dalgius, liejo kulkas, taipogi stėngesi gauti ginklų iš užsienio. Artimiausia buvo gauti iš Prūsų. Per smukulnikus užsakydavo ir stengdavos iš Prūsų parsigabenti. Bet neretai tie ginklai žūdavo. Sykį Vilniaus organizacija pirkosi ginklų per prūsų vokietę Denterienę; ji pinigus paėmė ir išdavė rusams, nes buvo slaptu rusų agentu. Daug ginklų buvo paaukavę šveicarai, bet jie pakeliui žuvo. Komitetas turėjo savo agentų įvairiuose didesniuose Prusų miestuose, kurie supirkinėjo ir mažesnėmis partijomis siuntinėjo. Pasienio žydai padėdavo gauti smukulio keliais. Ejo ginklai ir jūra iš įvairių Europos ir net Amerikos (iš Kanados) miestų, bet didieji laivai Lietuvos nepasiekė, tik mažais valčiais buvo galima gauti; iškrovus ginklus svetur žvejai nakty slapta pristatydavo apie Klaipėda ar Palangą. Paraką gabendavo tais pačiais keliais, o kartais net per muitines, paslėpę jį po kitomis prekėmis.

Į kariuomenę ėjo tik laisvanoriai. Bajorai nebegalėjo atiduoti valstiečių, nes baudžiavos ką tik buvo panaikintos. Iš pradžių ėjo tik inteligentija — bajorai, miestėnai ir amatninkai, paskui gi paaiškėjus, jog sukilimas žada atiduoti žemę, naikina lažas, pradėjo eiti ir valstiečiai; juo toliau, tuo labiau judėjimas darėsi demokratiškesniu. Bet tik Lietuvoj. Lenkijoj jis taip ir liko bajorišku. Iš svetur labai mažai ėjo laisvanorių, o ir tie nevisuomet buvo geriausi žmonės: jų tarpe buvo visokių laimės ieškotojų avanturistų.

Išdirbtoji karo taktika buvo paprastai tokia. Susidėję į būrį kokioj vietoj, gavę paskirtą vadą, ar išrinkę organizatorių, eidavo paprastai į mišką, kad toliau nuo sodžių būtų geriau ir slėptis ir užpuldinėti. Kartais užpuldavo rusų įstaigas, atimdavo iždo pinigus, prie bažnyčios ar ant rinkos perskaitydavo revoliucinį manifestą, kur skelbiama laisvė, lygybė ir duodama žemė; priimdavo prisiegą; kartais dar daugiau žmonių pakely prisidėdavo. Slėpimosi vieta — buvo miško giluma, skardai, pabaliai; jeigu vieta būdavo gera, tai įsitaisydavo stovyklą ilgesniam laikui, apsikasdavo, aplinkui užversdavo kelius medžiais, rąstais. Čionai jiems pristatydavo maisto, naujienų,

įsakymų, čionai mokindavo šaudyti, mankštydavos, eidavo agitacija, ir čia užpuldinėdavo ant rusų būrelių, jų gurguolių. Vengdavo atvirų mūšių, bet puldavo iš pasalų, paskui traukdavos vėl į mišką, o tenai rusai nedrįso eiti. Sukilėlių būrys išsklaidytas vienoj vietoj, tuo rinkdavos kitoj vietoj, ir rusai nežinodavo, ar tai naujas ar tai senas būrys. Lengva buvo užpuldinėti ant rusų regulerės kariuomenės, nes žinojo visus takelius miškuose, žinojo, kur kokia kalva, klampynė ar tankumynas. Apie rusų kariuomenės judesius turėjo žinių iš savo žvalgų; rusams gi sunku buvo susekti, jei bent koks išdavikas užvesdavo juos. Rusams sunku buvo vytis. Sykį jie vijosi Raginskio būrį: per 10 dienų rusai buvo padarę 950 varstų. Dar sunkiau buvo gaudyti partizanų raitelius.

Disciplina buvo palaikoma tik vado įtaka ir sukilėlių įsitikinimu. Bajorai, laikydamies rusų oficierų įpročių, norėjo įvesti ir čionai rusų disciplina su mušimu ir plakimu, bet tat nevyko. Griežtai priešinos tam raudonikiai. Vėliau, kada jau sukilėliai labiau įsitraukė į karo darbą, pamatė, jog drausmė buvo reikalinga, ėmė labiau jos reikalauti, bet reikalavo jos iš visų lygiai — valstiečių ir bajorų. Žinoma atsitikimų, kuomet sukilėlį sušaudydavo už apleidimą būrio be viršininko žinios, už pabėgimą. Visokie išsišokimai su ramiais gyventojais buvo persekiojami. Ir už šnipinėjimą, išdavimą, plėšimą buvo paskirta nužudymas, tat buvo vykdoma.

Ruošiantis į karą, jau išanksto rūpintasis ir apie sanitariją sukilėliams. Gydytojai buvo parūpinę knygelių apie žaizdas, ir apie apsiėjimą su jomis; ir jos išplatinta. Sukilimui ištikus, buvo sudaryta prie Komiteto Gydytojų Komisija; būreliuose buvo daktarų, felčerių, sanitarų; ligoninės buvo dvaruose; tenai draudžiama buvo apsistoti būriams ar laikyti ginklų sandėlį, kad nepriviliojus rusų.

Geriau buvo aprūpinti tikybiniai reikalai. Kapelonų buvo prie pulkų, net prie mažesnių būrių. Kartais būdavo įtaisytos net koplyčios; kunigų buvo daugiau, jie patys ėjo į sukilimą ne tik kapelonais, bet ir vadais ir net paprastais partizanais. Buvo keletas didelių būrių, kuriem vadavo kunigai. Jų tarpe pragarsėjęs buvo Mackevičius.

Partizanų eilėse buvo gana daug oficierių. Daugumą jų — iš rusų kariuomenės. Pereidavo iš pulkų stovėjusių Lietuvoj, atvykdavo iš Rusijos — iš kariumenės ar iš karo mokyklų. Lietuva daug gavo oficierių iš Petrapilio organizacijos. Ji rūpindavo Lietuvos sukilimą oficieriais, žemėlapiais, pinigais, karo žiniomis. Varšava tiesioginių ryšių su Petrapiliu neturėjo, viskas ėjo per Lietuvą. Kita oficierių dalis atvyko iš užsienių, pramokę revoliucinėse karo mokyklose.

Apie skaičių karininkų neturime tikslių žinių. Rusai vėliau tvirtindavo, jog Petrapilio organizacija yra išsiuntus Lietuvon apie 1000 oficierių. Sakoma vėliau, jog nevisi galejo būti vadais, trūkdavę vietos; kiti negalėjo Lietuvoj prigyti, kur buvo demokratinė kariuomenė, todėl jų poniškumas negalėjo čionai patikti.

Šitą kariūmenę šitaip apvertino vienas gabus, bet žiaurus rusų generolas, kuris sukilmo pradžioje viename mūšyje buvo ištyręs partizanų jėgą: „Laikau reikalingu pasakyti, jog sukilimas yra labai rimtas, sukilėliai mušas gerai, jau susiorganizavo, reikės pastatyti prieš juos visą kariūmenę...“

Visur įvesta civilė ir karo administracija, viena skyrium nuo kitos. Ploto pagrindan dėta vaivadijos (gubernijos), pavietai ir apskritys. Viršūnėje stovėjo vienas žmogus, ne kolegija. Nesykį ištikdavo susikirtimų tarp abiejų valdžių.

Svarbią vietą sukilimo reikale užima finansai. Pinigų reikėjo pas save namie, nes reikėjo dažnai pirkti ginklų, maisto, drabužių; buvo paskirtos algos, berods nedidelės, kareiviams ir oficieriams, buvo jos išmokamos;

kai kurie jų neimdavo, jeigu buvo tai pasiturinti žmonės. Išeidavo nemaž pinigų miestuose rusų valdininkams papirkti, žinioms gauti, kaliniams palengvinti, pasams gauti ir t. t. Bet daugiausiai pinigų išeidavo užsieniuose, kur nieko už dyką nebuvo galima gauti.

Vėliau, sukilimui pasibaigus, visuomenė sužinojo, kiek buvo užpirkta ginklų. Jau sukilimo pradžioje Lietuvai ir Lenkijai nupirktųjų ginklų būtų užtekę 50 000 peščiųjų, ir 4.000 raitųjų, o užsakyta dar 3 sykius tiek. Užpirkta 200 000 karabinų, o sukilimas visas (Lietuvoj ir Lenkijoj) turėjo jų į 10.000. Kiti ginklai ar svetur rūdijo, ar rusai su prūsais atimdavo. Nekarta kazokai buvo ginkluoti sukilėlių ginklais. Iš viso užsieniuose, kaip kai kurie tvirtino, buvo išleista ginklams į 80 milijonų auksinų, iš jų karabinams pirkti — 20 milijonų.

Matyt, Lenkija ginklų Lietuvai nedavė, kad Lietuva rūpinos įgyti savo agentus užsienyje ginklams pirkti. Belgijoj užsakinėjo ginklus išpradžių komisaras Bonoldi, o paskui jo įpėdinis Dluskis, žemaičių partizanas. Ant tų pinigų norėjo uždėti savo ranką lenkų generolas Mieroslavskis. Kilus ginčui, įgijome galimybės patirti, kiek ko buvo ruošiama Lietuvai. Bonoldi turėjo: 1) iš Čartoryskio paaukotų — 138.841 franką.
2) paskolinta iš ginklų kasos — 154.000 „
3) iš Lietuvos gauta per Paryžių — 90.000 „

Už juos Bonoldi užsakė ginklų, įnešęs į banką. Lenkai pareikalavo grąžinti pirmuosius pinigus. Bonoldi atsakė, jog turįs savo valdžią, delto užklausė savosios; ji atsakė (1863. IX 30 d.) palaukti, kol duos žinią. Mieroslavskis nori duoti Bonoldi teisman. Po jo lietuvių komisaru buvo Dluskis; ir jo lenkai nepripažino, dabar reikalauja grąžinti 100.000 rub. Daėjo iki teismui, pinigai taip ir nebuvo apversti ginklams.

Pinigai ėjo taip pat spausdiniams — užsienių spaudai papirkti, knygelėms ir lapeliams leisti ir t. t. Lietuva savo spaudos atstovo neturėjo.

Sukilime galingu įnagiu buvo a g i t a c i j a. Knygeles ir lapelius spausdino užsieniuose — Londone, Paryžiuje. Įvairiomis kalbomis spausdino jas, įvairiems sluoksniams savotiškai sakoma. Be to ėjo namie slaptose spaustuvėse. Buvo jos Vilniuje, Baltstogėje, nežinia, kur turėjo savo spaustuvę Užnemunė. Bandymai spausdinti Klaipėdoj nevyko: spaustuvininkas rusų žandarams atiduodavo.

Sukilėliai apsiėmė pristatyti naminę spaustuvę rusų revoliucininkams, bet vežant ją gelžkeliu Vilniaus stotyje ji pateko į žandarų rankas[1]).

Šaltiniai: 1) „V i l e n s k i V r e m e n n i k", t. VI, 1—2 d.; 2) (P r z y b o r o w s k i) Ostatnie chwile powst. styczniowego, t. I—IV; 3) G o g e l, Josafat Ogryzko; 4) G r a b i e c, Powstanie styczniowe.

XI.

Malšinimas.

Jau 1862 m. ėmė rusų valdžia kariauti su prasidėjusiu judėjimu ir paskelbė karo stovį. Gyventojai labiau ir labiau varžoma. Prasidėjus gi sukilimui 1863 m. veikė plačiai rusų kariuomenė.

Kad atėmus gyventojams galimybę kariauti, daroma įvairios sunkenybės, kai paiškėja, kaip tasai klodas yra prisidėjęs prie sukilimo.

Kadangi daug medžiagos, ginklų ir žinių eina iš užsienio, tai tenai rusų valdžia pastatė daugiau šnipų, negu buvo iki šiol. Suvaržoma atvažia-

[1]) Vėliau ji atsidūrė Muravjovo Muzejuj Vilniuje.

vimas iš užsienio, ypač prancūzams; apskritai, apsunkinta važinėjimas be leidimo. Vilniuje įkurta karo policija; neramieji žmonės ištremiama, negrąžinama seniau išsiųstieji. Leidžiama atsišaukimai į gyventojus; kovo 13 d. leista Kauno gub. skelbti valdžios įsakymai ir lietuvių kalba, dargi tat padaryta privalomu dalyku. Bal. 24 d. įsakymu įvesta sodiečių sargybos sukilėliams gaudyti. Dabar nebeduodama leidimai ginklams turėti, neleidžiama. iš užsienio įvežti ginklai, parakas, švinas.

Jau seniau buvo nustatyta, jog Lietuvoj galima ir reikia remtis valstiečiais prieš dvarininkus. Visa valstiečių reforma ėjo tąja linkme. Be to, dar prie šito rusų valdžią spyrė sukilėlių atsišaukimai, leidžiami į valstiečius, kur buvo žadama duoti jiems žemės. Reikėjo valstiečiai būtinai atitraukti nuo sukilimo. Ir valdžia seka sukilėlių manifestus, ir kiek praslinkus duoda valstiečiams tą pačią, ką ir anie. Taigi jau kovo 1 d. išėjo įstatymas apie lažų panaikinimą Lietuvoje, kuris visai nepalytėjo Rusijos valstiečių.

Kovo 31 d. caras žadėjo amnestijas tiems, kurie grįž iki 1 gegužės. Sukilimas dar po to ėjo stipryn.

O tuom tarpu, paaiškėjus, jog Europa nesikiš, Petrapilyj paėmė viršų rusų nacionalistų atgaleivių srovė, ir ji išstūmė į pryšakį Muravjovą, pramintą Koriku, kuris, nežiūrint į priemones, turėjo atgauti rusams bent Lietuvą, nes caras buvo įsitikinęs, jog ir Lietuva gali atkristi, nekalbant jau apie Lenkiją.

Muravjovas paskirtas gegužės 13 d. Apie pora savaičių dairėsi Petrapilyj ir rinko žmones Lietuvai malšinti. Pirmosios jo priemonės — tai sušaudyti, pakarti, kad įvarius baimės. Dinaburke Muravjovas liepė sušaudyti Leoną Plioterį, pagyrė Kreslaukio burlius už skerdynes ir plėšimus, nes tai darę iš Rusijos meilės.

Susipažinęs su Lietuvos visuomenės santykiais, kreipiasi į kiekvieną visuomenės klodą su tam tikra malšinimo programa ir stato jam reikalavimus — visas Muravjovo piktumas krinta ant bajorų, kunigų, valdininkų ir apskritai inteligentijos, o malonumu, duosnumu traukia valstiečius — ūkininkus ir bežemius.

Lietuvos Skyrius, gavęs žinių apie Muravjovo paskyrimą į Vilnių, leidžia atsišaukimą apie tai lenkiškai-patriotiško turinio, tą pačią dieną išleido dekretą, jog kuriama „Nuolatinė Apsaugos Taryba" (Nieustająca rada bezpieczeństwa), sekant prancūzų revoliucijos padarytąją. Tikslas—griežtomis priemonėmis ir net nužudymais kovoti su rusų budeliais ir savo išdavikais.

Muravjovas be paliovos, atsidėjęs ėmė kariauti su dviem luomais — katalikų kunigais ir dvarininkais, remdamos valstiečiais.

Kunigų dalyvumas buvo jam žinomas, žinoma buvo jų įtaka į žmones. Valančius taip pat buvo prisidėjęs prie opozicijos darbo, reikalaudamas drauge su kitais vyskupais, kad būtų kitaip pastatyta katalikų bažnyčios padėtis valstybėje (Lenkijoj 1861. IX. 25, Lietuvoj ir Gudijoj 1862. I).

Įbauginti kunigams, Muravjovas nutarė bent keletą jų sušaudyti. Taip padaryta Vilniuje su Išara ir Žemackiu: sušaudė, nes nebuvo budelio karti, kurį vėliau gavo iš Varšuvos. Iš vyskupų reikalauna, kad jie geroj dvasioj veiktų per bažnyčią į kunigus ir į žmones, prikalbinėtų juos klausyti rusų valdžios, pasmerktų sukilimą. Vilniaus vyskupas dar spyrėsi kokį laiką, paskui pasidavė; viskas pasibaigė tuo, kad jį išvežė į Jaroslavlį, ištrėmė Rusijon.

Į Išaros sašaudymą Skyrius atsiliepė atsišaukimu. Muravjovas už tai kibo prie visų spaustuvių, varžydamas apskritai jų veikimą.

Į vyskupų raštą į žmones, kad liautųsi kariavę, Kalinauskas, Lietuvos Skyriaus vardu (nes jis vienas beliko), išleido atsišaukimą, kuriame smerkia vyskupų pataikavimą.

Muravjovas buvo žiaurus ir su bajorais. Jisai su smarkumu karia ar šaudo juos. Pagązdinimui gyventojų išsiuntinėja nužudymui į tą pavietą, į tuos miestus, kur jie veikė, daro tai viešai, paskelbdamas išanksto visiems žmonėms apie tai.

Vieni dvarininkai puola po kojų Muravjovui, kiti dar turi guodos ir gėdos, kad nesižemina.

Buvo ir tokių, kurie norėjo išanksto atspėti Muravjovo norus. Grapas R. Tyzenhauzas, turįs daugybę dvarų įvairiuose pavietuose, išgirdęs, jog Muravjovo įsakymu dvarininkas atsako už savo tarnautojų nusidėjimus, atvykęs į jo raštinę, išanksto įnešė 100.000 rub., kad užsimokėjus iškarto galimoms pabaudoms. Ir Muravjovas tuos pinigus priėmė; pusę tų pinigų atidavė žinomam rūsinimo apaštalui Katkovui.

Reikalauna iš bajorų nusižeminimo, kad jie viešai pareikštų ištikimybę carui, veikia per bajorvedžius, spaudžia juos. Ypač jam rūpi turtingesniųjų, įtakingesniųjų dvarininkų vardai. Tasai ištikimybės adresas buvo įteiktas rugp. 8 d., pasirašė 235 žmonės. Jų tarpe buvo Plioterių ir kitų nužudytųjų giminių.

Revoliucinis miesto viršininkas (Malakauskis), kovodamas su tuo, išleido protestą prieš bajorų adresą, prieš tai buvo uždraudęs daryti iliuminaciją, bet veltui: ji įvyko, niekas nebeklausė.

Daugiausiai pasidarbavo prie adreso,—parašų surinkimo,—griežtas atgaleivis Domeika. Jau jisai buvo gavęs mirties dekretą iš Revoliucinio Tribunalo, parašytą iš liepos 25 d. Jis drebėjo, bet rusų bijojo dar labiau. Tokie pat persergėjimai buvo pasiųsti ir dar keliems bajorams ir valdininkams.

Nors buvo pasiųstas mirties dekretas Domeikai ir jis gavo jį, bet Vilniuje neatsirado vykintojų. Reikėjo Malakauskiui kreiptis į Varšuvą ir iš ten gauti tam tikrų žmonių. Varšuva jau turėjo savo teroristų — štiletninkų, kurių uždavinys buvo nudurti ar kitaip užmušti tuos, kuriuos pasmerkė Revoliucinis Tribunalas. O jie mokėjo tai daryti.

Atvažiavo iš Varšuvos du teroristu (Bieńkowski, Marczewski—abu felčeriu); vienas iš jų—Bieńkowski—buvo rugp. 11 d. Domeikos bute, sužeidė jį ir pabėgo. Vėliau jis buvo pagautas su antru varšaviečiu ir vienu lietuviu ir po trumpo tardymo buvo nužudyti (IX. 9.).

Dėl bajorų elgimosi Skyrius (jau Kalinauskis vienas) išleido rugp. 29 d. skelbimą, jog leidžiama visiems pasirašyti, nes norėjo apsilpninti rusų adreso veikimą, ir apginti nuo persekiojimų sviruojančius, dar pridėjo, kad yra surinkta protestas su 249. 626 parašais—prieš rusų elgimąsi, kad parodžius ano įteiktojo adreso silpnumą.

Žinant, jog dvarininkai yra galingi ekonomiškai, nes jų rankose buvo $^3/_4$ visos Lietuvos žemės, reikėjo tą visą kitaip apversti. Viena iš tų priemonių buvo uždėti k o n t r i b u c i j ą ant visų dvarininkų, bajorų okolicų ir bajorų viensėdijų.

Tos okolicos, kuriose buvo pastebėta užjautimas sukilimui, moka kontribucijos, 10—25 rub. nuo kiemo, jeigu bus atrasti kaltesniais, tai žmonės suimami. Įsakyta išieškoti per 2 savaiti.

Didesnis dalykas—kontribucijos, kurios buvo uždėta ant visų dvarininkų. Visi dvarininkai, išėmus rusus, moka dešimtąją dalį gryno pelno iš dvaro; sumokama per savaitę; jeigu dvarininko šeimynoje bus kas, ir yra nežinia kur prasišalinęs, tai nuošimtis padidinama. Išimti gali būti tik tie, kurie buvo valdžiai ištikimi. Jeigu dvarininkas turi mieste namus, tai moka vieną šimtinę dalį jo vertybės. Tuose namuose uždrausta pakelti samdą. Tie pinigai apverčiami išlaidoms padengti, kurios tikosi del sukilimo. Vokiečiai ir rusai, žinomi savo ištikimumu, gali mokėt pusę, bet tai

nėra kontribucija, o tai atlyginimas už jų saugojimą. Vedusieji lenkes moka pilną sumą, bet ir tai galima jiems numažinti iki 1½ %.

Javų magazinuose, trūkstant javų, įsakyta papildyti dvarininkams. Taip pat jie atsako už ištuštintą valsčiaus kasą. Kazokai, pristygus arklių, gauna juos iš dvarininkų; prisakyta tiksliai, kiek kuomet pristatoma.

Bajorams, kurie paprastai nemokėjo taupyti, ūkio vesti, buvo tai didžiausias ekonominis smūgis.

Kitaip elgtasi su valstiečiais. Valstiečiai pritraukti reikia, nes jie yra skaitlingi, taip pat kaip traukė juos prie sukilimo revoliucininkai. Rusų valdžia, bijanti nusileisti valstiečiams, kad nepažadinus savųjų, ir neturėdama savo programos, pilnai seka sukilėlius.

Sukilėliai 1863 m. sausio 22 d. žadėjo duoti valstiečiams žemės, panaikinti lažas. Caras kovo 1 d. (taigi dar prieš Muravjovą) naikina lažas Lietuvoje, o palikdamas jas savo Rusijoj.

Sukilėliai žada tiems įnamiams, bežemiams, kurie eis į sukilimą, 3 margus žemės, rusų valdžia duoda tiems bežemiams po 3 dešimtines, kurie, įvedant inventorius, 1857 m. buvo jos nustoję, o kuriems ji buvo atimta po 1857 m., tai grąžinama. Ir aplengvinta pristatyti įrodymai.

Girininkai (kurie sukilime atsižymėjo kaipo šauliai), gauna atgal tuos žemės plotus, kurie jiems buvo atimti iki 1861 m. vas. 10 d.

Raudonikiai tuoj pastebėjo, kad caras vykina jų žemės reformą, tik biškį siauriau paėmęs, todel Kalinauskas savo „Mužikų Tiesoj" stengiasi žmonėms išaiškinti, kodel caras pasidarė toks duosnus.

Tą pačią pastebėjo ir anglų spauda, kurios atstovai tuomet buvo Petrapilyj; neužginčija to nė Muravjovo garbintojai[1]).

Valdžia rado reikalingu kreiptis į valstiečius, stengėsi įrodyti, jog ji remiasi jais vienais. Pradėjo tat daryti Lietuvos gen-gubernatorius Nazimovas, tęsė tą politiką jo įpėdinis Muravjovas. Jie per savo valdininkus, atsišaukimus įkalbinėjo žmonėms, jog bajorai valstiečiais niekuomet nesirūpiną, kad caras visuomet jiems padėjęs, bajorai norį dabar grąžinti panaikintas lažas, o caras jas panaikinęs. Ir klotį turėjo tik ten, kur veikė baltukai, o neprieidavo tose vietose, kur dirbo raudonikiai.

Dabar bajorai pavesta valstiečių globai. Jiems pavesta saugoti ir gaudyti sukilėlius; už pristatymą neginkluoto maištininko mokėta 3 rub., o už ginkluotą 5 rub. Tikroj Lietuvoj reti buvo tokie uždarbiai.

Muravjovas buvo pastebėjęs, jog sukilime dalyvauja bežemiai, jog jų Lietuvoje yra daug. Kauno gub buvo jų ant 100 valstiečių — 37 bežemiai, Gardino gub. 20%. Valstiečiai, turintieji žemės, Muravjovo nuomone, virsią konservatyviu gaivalu, todel reikią stengtis visokiais būdais duoti jiems žemės. Jisai grąžino žemę tiems, kurie jos buvo turėję, arba bent sakėsi, kad turėję, dargi dalino tiems, kurie niekuomet jos neturėjo. Jo laikais (iki 1865 m I. 1 d.) duota žemės 9.309 bernams, toliau jau dalinti Petrapilės valdžia nebeleido, nes praėjo maišto pavojus.

Bajorai buvo užvedę nemaž bylų ant valstiečių, būk jie kėlė riaušes prieš policiją ir kariuomenę, kuri buvo bajorų pakviesta jų malšinti, ir nėjo lažų. Visas tas bylas Muravjovas tuojaus panaikino, valstiečius iš kalėjimo paleido. Jisai tą savo žingsnį aiškino tuo, kad bajorai tyčia išerzindavo valstiečius, kad jie jų neklausytų; paskui ateidavo policijos ar kariuomenės ekzekucija, tai tuomet lengviau būdavę šaukti žmonės į sukilimą prieš rusų valdžią.

---

[1]) Limanowski, 304—5. 190—1; 196—7, Milovidov Osvoboždenije krestjan.

Parodyti, kad valstiečiai yra dėkingi rusų valdžiai, Muraviovas įsakė valdininkams išrūpinti atatinkamus adresus iš visų Lietuvos kampų, tarp jų ir iš Užnemunės. Tie adresai ir deputacijos buvo surengta.

Praėjus sukilimui rusų valdžia nebesirūpina valstiečiais; dargi daug iš to, kas buvo žadėta, buvo atmainyta ar sumažinta.

Su sukilėliais Muraviovas lygiai apseidavo — ar tai bus bajoras, kunigas ar valstietis.

Čionai duodu keletą skaičių apie Muraviovo aukas:

Nužudyta — 128 žmonės, išsiųsta į katorgą — 972, išsiųsta į Sibirą — 1.427, atiduota į kareivius — 345, atiduota į areštantus — 864, ištremta į Rusiją — 1.529, iškelta į Rusiją ir duota žemės — 4.096. Išviso 9.361

Tokius skaičius duoda pats Muraviovas, iš tikrųjų buvo aukų daugiau Buvo sodžių ir okolicų, kurie ištisai ištremti į Rusiją, ir jų ūkiuose apsigyveno rusai, kitur sudeginta sodžiai, visi žmonės išvyti, sodybos išarta, nė pėdsako nepalikta, kad čia žmonių gyventa.

XII.

Lietuvos sukilimas, jos rusinimas ir rusų visuomenė.

Pradėtoji prieš Krymo karą ir plačiai varomoji rusifikacija, blogai karui pasibaigus, buvo sustabdyta, o daugelyj dalykų valdžia buvo net nusileidus vietos žmonėms. Per patį sukilimą, bijodama nepasisekimo, rusų valdžia buvo nutarusi, dar toliau leistis; daug nusileido Lenkijai, nieko nebuvo daroma Lietuvai, čionai kitaip pastatyta kova su sukilimu: norėjo remdamies valstiečiais, nugalėti dvarininkus, tenai gi Lenkijoj valstiečiai pertamsūs, kad jais remtis, jie į sukilimą mažai eis. Taip pat valdžia buvo sumanius leisti Lietuvoj lietuvių laikraštį, nors vėliau gynėsi šito. Muraviovas buvo nuėjęs dar toliau: jis siūlė carui įsteigti universitą ir caras įsakė jam išdirbti universito sąmatą ir planą[1]). Vėliau jau niekas apie tai negalvojo; buvo galima kalbėti apie pravoslavų seminarijas, akademijas ir t. t.

Pradėjo dabar rusinti, griežtai naikinti tai, kas buvo iki šiol leista, savytumą griauti.

Dabar greičiau verčia katalikus stačiatikiais; duodama privilegijos stačiatikių bažnyčiai, o siaurinama katalikų teisės.

Išvaroma visa, kas ne rusų, o gabenama Lietuvon kas rusiška. Privažiavo daugybė rusų valdininkų, kurie galėjo čionai gerai įsitaisyti.

Kadangi valdininkai žmonės nepastovūs, sąlygoms atsimainius, jie pirmieji gali pabėgti, tai Muraviovas ėmė ieškoti stipraus pastovaus rusybės gaivalo. Sukilimas parodė, jog tinkami sentikiai, tuo jie rusų valdžiai geriausiai padėjo. Muraviovas tam tikslui dalija žemes esantiems sentikiams. ir gabena jų iš kitur.

Muravjovas, būdamas širdyje dvarininkų šalininkas, buvo tos nuomonės, jog reikia prisodinti daugiau rusų dvarininkų. Tam tikslui dalijo rusams atimtuosius iš sukilėlių dvarus, palengvino įgyti parduodamųjų dvarų.

Labiausiai nukentėjo lietuvių kalba. Jau Muraviovas žodžiu, o jo įpėdinis raštu uždraudė lietuvių spaudą lotynų raidėmis, o įsakė įvesti rusų raides. Lenkų raštams buvo lengviau: uždrausta spausdinti Lietuvoje lenkų kalba ir apsunkinta knygų platinimas, iš kitur atvežtųjų, kitur kliūčių nedarė.

Kaip rusų visuomenė žiūrėjo į tai?

---

[1]) Paskelbiau tai savo darbelyj «Bajorų sumanymai del Vilniaus universito».

Rusų pažangioji ir atžagarioji visuomenė visados skersavo į Lietuvos pastangas atsiskirti nuo rusų jungo, visados palaikydavo valdžią ir jos žiaurumus. Būdavo tik retai rečiausių išimčių. Tas pats atsitiko ir 1863—64 sukilimo laikais. Kova su valdžia, pastangos pravesti reformas, kova del konstitucijos, berods silpnos kovos, buvo užmirštos. Pažangioji visuomenė buvo persilpna, pajėgė tik kalbėti apie laisvę, bet neiti prie jos. Tik užsienių revoliucininkai emigrantai palaikė sukilimą, nes tai buvo kova ir del jų laisvės. Vos keletas revoliucininkų ėjo į sukilimą.

Caras Aleksandras II, kuris pripuolamai įgijo pažangaus žmogaus vardo, paskyrė Lietuvai malšinti Muraviovą, kuriam davė visą valią daryti, ką nori, ir jam savo padarius, užsienių peikėjams patenkinti, caras atstatė jį, bet iš to visa, kas buvo Muraviovo padaryta, neatmainė nieko.

Rusija, kovodama su sukilimu Lietuvoje ir Lenkijoj, vedė tautinę kovą. Nebuvo tai dirbtinis užsidegimas. Tie, kurie drįso priešintis, ilgą laiką buvo pražudę savo politinę įtaką į visuomenę.

Muraviovui esant Lietuvoje privažiavo daugybė rusų valdininkų. Nevisi jie buvo laimės ieškotojai, buvo atsidavusių rusinimui žmonių, buvo tokių, kurie savo darbo pamatan dėjo kenkimą dvarininkams, o padėjo valstiečiams. Žinoma, daugiau buvo laimės ieškotojų plėšrių, godžių; nemaža iš jų Muraviovas išvarė atgal, jeigu netiko savo darbui.

Muraviovas, keikiamas veidmainingoj vakarų Europos spaudoj, sulaukė iš rusų pagarbos dar Lietuvoj būdamas: jam vardadieniui atsiuntė jo šventojo paveikslą ir padėkos adresą už rusybės gynimą Lietuvoje. Jų tarpe pirmuoju buvo metropolitas Filaretas iš Maskvos, bet užtinkame ir pažangių vardų, pagarsėjusiųjų vėliau, kaip Kaveliną.

Atstačius Muraviovą iš Lietuvos, europiškai apšviestieji žmonės rusų tarpe biaurinos koriko darbais, bet dar daugiau jis sulaukė liaupsintojų. Gina jį, rašo odas poetai Tiutčevas, Nekrasovas ir kiti. Jisai buvo mums korikas, o rusams — jų tautinis didvyris[1]).

---

[1]) Ant Muravjovo darbų čionai sustoju mažai, nes ruošiu platesnę jo bibliografiją.